

Yenişehirizade Halid Eyüp'ün "Tarihçe-i Afganistan" Adlı Eserinde Afganistan'da Seyahat ve Osmanlı Devleti İle Afganistan Arasındaki Benzerlikler

Travel in Afghanistan and Similarities Between the Ottoman Empire and Afghanistan in Yenişehirizade Halid Eyüp's Work Called "Tarihce-i Afghanistan"

Cengiz KESKİN¹

¹Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye

ORCID: C.K. 0000-0002-1919-1981

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Cengiz Keskin (Dr. Öğr. Üyesi),
Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Kırklareli, Türkiye
E-posta: cengizkeskin@klu.edu.tr

Başvuru/Submitted: 08.12.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
09.01.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.01.2024

Kabul/Accepted: 30.01.2024

Atıf/Citation: Keskin, Cengiz. "Travel in Afghanistan and Similarities Between the Ottoman Empire and Afghanistan in Yenişehirizade Halid Eyüp's Work Called "Tarihce-i Afghanistan"". *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 44 (2024), 73-100. <https://doi.org/10.26650/jos.1402030>

Öz

Tarih boyunca Afganistan'da farklı medeniyetler hüküm sürmüştür, 1747'de Afganistan Devleti'nin kurulmasıyla yeni bir aşamaya geçilmiştir. Yenişehirizade Halid Eyüp tarafından kaleme alınan *Tarihçe-i Afganistan* isimli eser, bölge coğrafyasını anlamamız açısından değerli bilgiler sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetmiş önemli bir yazar olan Yenişehirizade Halid Eyüp, bahsedilen eserde İngiltere ve Rusya'nın bölge üzerindeki emellerinden etraflıca bahsetmiştir. Eserinde İngiltere ve Rusya'nın kıyasıya rekabete girdiği bir saha olan Afganistan'ın coğrafi özellikleri, demografik yapısı ve etnik farklılıklarına değinen yazar, Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki benzerliklere de vurgu yapmıştır. Kendine has anlatımıyla Afganistan'ı Osmanlı toplumuna tanıtmaya çalışan Yenişehirizade Halid Eyüp, bu bölgenin layığıyla ve yeterince bilinmediğini düşünmektedir. Yenişehirizade Halid Eyüp, bu eser vesilesiyle Osmanlı toplumunda Afganistan hakkında bir merak uyanacağı ve bölgeye olan ilginin artacağı kanısındadır. Çalışmadaki temel amacımız Afganistan'ın farklı özelliklerini açıklamaya çalışan Yenişehirizade Halid Eyüp'ün bakış açısıyla bölgeyi anlamaktır. Afganistan'ı tanıtmayı bir misyon olarak gören yazarın kaleme aldığı *Tarihçe-i Afganistan* isimli eseri bu nedenle incelemeye değer görülmüştür. **Anahtar Kelimeler:** Afganistan, Yenişehirizade Halid Eyüp, Afgan Toplum, Tarihçe-i Afganistan, İngiltere-Rusya Rekabeti

ABSTRACT

Different civilizations have reigned in Afghanistan throughout history, and a new phase was entered with the establishment of the Afghanistan State in 1747. The work titled *Tarihce-i Afghanistan* [History of Afghanistan] written by Yenişehirizade Halid Eyüp provides valuable information in terms of understanding the geography of the region. Yenişehirizade Halid Eyüp, was an important writer who grew up in the last periods of the Ottoman Empire, and talked in detail about the ambitions Britain and Russia had in Afghanistan.

In his work, the author touched upon the geographical features, demographic structure and ethnic differences of Afghanistan, an area over which Britain and Russia competed fiercely, and also emphasized the similarities between the Ottoman Empire and Afghanistan. Yenişehirizade Halid Eyüp was of the opinion that his work would arouse curiosity about Afghanistan in Ottoman society and that interest in the region would increase. The main purpose in this study is to understand the region from the perspective of Yenişehirizade Halid Eyüp, who attempted to explain the different characteristics of Afghanistan. For this reason, his work titled *Tarihce-i Afghanistan*, which he considered his mission to introduce Afghanistan, is deemed worth examining.

Keywords: Afghanistan, Yenişehirizade Halid Eyüp, *Tarihce-i Afghanistan*, Afghan society, Britain-Russia rivalry

EXTENDED ABSTRACT

When looking at the world map, Afghanistan's geopolitical and geostrategic importance is clearly recognizable. Afghanistan is in the middle of the Asian continent and was on Britain's route to India. Afghanistan's location on Russia's route to warm seas made the region even more important. For this reason, Afghanistan became a region where Britain and Russia entered into a power struggle, especially in the 19th century. Undoubtedly, this struggle had significant effects on the emergence of Afghanistan's current borders.

Afghanistan is an important geography with a long history. 1747 indisputably marked a turning point in Afghanistan, where many civilizations have prevailed. This was when Afghanistan emerged as an independent state. The period that followed was full of ethnic issues, and the one that Yenişehirizade Halid Eyüp focused on most in his work was the ethnic diversity in Afghanistan. The author wrote in detail about the nations that were influential in Afghanistan and provided important information about many different peoples, especially the Afghans, Tajiks, Uzbeks, Arabs and Hindus. He made explanations about the population, structure, and physical and cultural characteristics of these peoples, and the cities in which they lived. Although they have some similarities, they also have their differences. He even stated that these people's were enemies to the point of hating each other, and that fights between them often ended in death. This ethnic and cultural diversity was clearly the biggest reason why no national identity could be formed in Afghanistan. Another important problem in the region was Russia and Britain's struggle for influence. Russia and Britain deepened the conflicts in the region for the sake of their own interests and provoked problems between the peoples in Afghanistan. These negative developments brought a mess of problems into Afghanistan.

The work *Tarihce-i Afghanistan*, written by Yenişehirizade Halid Eyüp in 1898, provides valuable information in terms of understanding the geography of the region. This work, mentions in detail the tension between Britain and Russia and discusses the developments in the region. The work not only provides information about the political developments in the region at the time but also serves as a handbook explaining the demographic, social, cultural and geographical characteristics of Afghanistan. Yenişehirizade Halid Eyüp's comprehensively

discusses the ethnic groups that make up Afghanistan and the relations among them. It introduces the important cities of Afghanistan such as Kabul, Ghazni, Kandahar and Herat, and present the mountains, rivers and passes in the region.

The work is seen to not introduce all the cities in Afghanistan, only those with historical importance and dense populations. In addition to cities, the work also provides about important passes, some of these being the Bamyān, Kerd and Kabul passes. The work mentions that strategic importance of these passes and emphasizes that these are the only alternative way to reach the interior of Afghanistan. The author also gives important information about the geography of the region, in particular by describing the mountain ranges, hills and rivers in Afghanistan.

Even though Afghanistan had become an independent state, peace had not been achieved due to internal and external factors. Afghanistan can be said to have begun starting to take a national stance once Abdurrahman Khan came to power. Yenişehirizade Halid Eyüp's main aim was to introduce Ottoman society to aspect of Afghanistan. The language and style the author used give the impression that he had personally visited the region. However, no clear document has been obtained indicating that Yenişehirizade Halid Eyüp had gone to Afghanistan himself. Yenişehirizade Halid Eyüp is thought to have written his work by interpreting other sources written about Afghanistan.

Afghanistan's similarities with the Ottoman Empire at that time were also striking. While Afghanistan, appeared to have been caught in the grip of Britain and Russia at the time, Afghanistan can also be said, however, to have been luckier than the Ottoman Empire. The most important reason for this was that Russia and Britain had partially abandoned their political ambitions over Afghanistan. This was a historical chance and turning point for Afghanistan. After years of wars, the two countries no longer wanted to waste their energy in this region. Britain and Russia began to think that having Afghanistan remain as an independent zone between them would be more advantageous.

Yenişehirizade Halid Eyüp, tried to fill the lack of information about Afghanistan with his work, and believed that those who read his work could at least have some information about the people of Afghanistan. Readers would also learn about the important passes, straits, castles and cities of the region and be able to understand the historical, cultural and geographical features of Afghanistan. Apart from this, they would also become informed about the latest political developments in the region. Apparently, Yenişehirizade Halid Eyüp aimed for his work to introduce Ottoman society to different aspects of Afghanistan, which had not yet become well known.

In fact, the first contact between the Ottoman Empire and Afghanistan started in 1877 during the reign of Sher Ali Khan. The visit of an Ottoman delegation to Afghanistan under the chairmanship of Ahmed Hulusi Bey can be considered a milestone in this sense. Even though these relations did not progress at the level the Ottoman Empire desired, have always

that a policy based on friendship and goodwill. When considering the modernization efforts of the Ottoman Empire and Afghanistan in the second half of the 19th century, the similarities between the two countries become clearer. In particular, Abdurrahman Khan's efforts toward modernization and the methods he implemented in this regard are remarkable. Abdurrahman Khan had taken the system implemented by the Ottoman Empire as an example for modernizing his country and did not hesitate to express this. In this context, by taking the balance policy implemented by Abdul Hamid II had implemented and adapting it to Afghanistan, Abdurrahman Khan pursued an effective policy against great powers such as Britain and Russia.

The main goal of this study is to imagine the region from the perspective of Yenişehirizade Halid Eyüp, who discussed Afghanistan through different perspectives. This is because based on Yenişehirizade Halid Eyüp's explanations, the information about Afghanistan and Afghan society in Ottoman society is understood to have been in sufficient. Yenişehirizade Halid Eyüp thought that his work could be used to eliminate the lack of information about Afghanistan in Ottoman society. In this regard, he often emphasized the similarities between the Ottoman Empire and Afghanistan. First of all, Islam is the most important value that connects the two countries. However, the fact that Afghanistan and the Ottoman Empire were stuck between powers such as Britain and Russia prevented any effective policy between the two countries.

Giriş

Genel anlamda “Afganların yaşadığı yer” anlamına gelen Afganistan, coğrafi bir bölge olarak 13. yüzyıldan beri bilinmektedir. Bununla beraber, müstakil bir ülkeyi ifade etmek için kullanılan Afganistan adı, resmi ve diplomatik belgelerde ilk kez 19. yüzyılda kullanılmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ilk yarısında İngilizler tarafından kullanılan bu tabirin, Dürrani Afgan Devleti’nin siyasi sınırlarını ifade ettiği tartışmasızdır.¹ Ahmed Şah Dürrani, tarih boyunca birçok devletin hüküm sürdüğü Afganistan coğrafyasında milli bir devlet kurmayı başaran ilk liderdir. 1747’de Nadir Şah’ın öldürülmesinden sonra kendisine bağlı Afgan birlikleriyle Kandahar’a hareket eden ve bu bölgeyi ele geçiren Ahmed Şah, böylelikle Afganistan Devleti’nin temellerini atmıştır. 1748-1760 yılları arasında Hindistan ve İran üzerine de başarılı seferler düzenleyen Ahmed Şah, ülkesinin sınırlarını genişletmeye devam etmiştir.²

Ahmed Şah’tan sonraki süreç ise Afganistan için pek parlak olmamıştır.³ Afganistan her ne kadar müstakil bir devlet olarak yaşamaya devam etse de iç ve dış meseleler Afganistan’ın gelişimini sekteye uğratmıştır.⁴ Jeopolitik ve jeostratejik açıdan çok önemli bir konumda bulunan Afganistan, iç huzur ve birliğini bir türlü sağlayamadığı için bu avantajından uzunca bir süre yararlanamamıştır. 1880 yılında Abdurrahman Han’ın iktidara gelmesiyle sağlam bir duruş sergilemeye başlayan Afganistan, eskisine oranla iç huzuru tesis edebilmiş, İngiltere ve Rusya arasında dengeli bir pozisyon almıştır.⁵ 1898 yılında “Tarihçe-i Afganistan”⁶ isimli eserini yayımlayarak Türk halkının hizmetine sunan Yenişehirli zade Halid Eyüp⁷, kadim Afganistan

- 1 Şu gerçeği ifade etmek gerekir ki, 13. yüzyılda bahsedilen Afganistan ile 19. yüzyıldaki Afganistan arasında yüzölçümü açısından büyük farklar vardır. 19. yüzyıldaki Afganistan’ın eski Afganistan’a oranla çok daha büyük olduğu anlaşılmaktadır. Fazıl Ahmad Burget, “Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri”, (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2017), 12-14; Ahmed Şah Dürrani tarafından merkezi Kandahar olarak kurulan ilk Afgan Devleti, kuzeyde Ceyhun, güneyde Hint Okyanusu, batıda Nişabur, doğuda Sind ile çevrili büyük bir coğrafyadır. Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan’ın Kuruluşu 1834-1922*, (Malatya: Mengüceli Yayınları, 2011), 1-2.
- 2 Mehmet Saray, “Ahmed Şah Dürrani”, *DİA*, c. II, (İstanbul: TDV, 1989), 134.
- 3 Furkan Külünk, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiltere’nin Afganistan Politikası”, (Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2020), 32-152.
- 4 Hüseyin Şeyhanhoğlu, “18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan’ın Jeostratejik Önemi”, *Avrasya Etüdleri*, 34/2 (2008), 65.
- 5 Resül Şahsi, “Afganistan”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/6 (2022), 138-141.
- 6 Yenişehirli zade Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, (İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316/1898).
- 7 Çalişmanın anlam bütünlüğünü bozmamak adına bundan sonraki anlatımlarda Yenişehirli zade Halid Eyüp’ün ismi, Halid Eyüp olarak geçecektir. Halid Eyüp, 1877 yılında İzmir’de doğmuştur. Yüksek tahsil dönemine kadar eğitimine İzmir’de devam eden Halid Eyüp, daha sonra İstanbul’da Hukuk Mektebi’ne girmiş ve bu okuldan başarıyla mezun olmuştur. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce bilen Halid Eyüp, 1901 yılında Ahmet Mithat Efendi’nin kızıyla evlenmiştir. Evlenmesinden bir sene sonra yakalandığı veremden kurtulamamış, 1902 yılında genç yaşta vefat etmiştir. Kısa ömrüne önemli başarılar sığdıran Halid Eyüp’ün üretken bir yazar olduğu tartışmasızdır. Yazı hayatı boyunca *Ahenk*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Sabah* ve *Saadet* gibi önemli gazetelerde yazıları yayımlanmıştır. Bunun yanında yazarın ikisi Fransızcadan çeviri olmak üzere kitap halinde yayımladığı çalışmalar şunlardır: *Gutenberg. Fenn-i Tab’in Mucidi* (İzmir 1894), *Alp Dağlarında Temaşa ve Edvar-ı Arz* (çev., İstanbul 1897), *İslâm ve Fünûn* (İstanbul 1898), *Yadigâr-ı Zafer* (İstanbul 1897), *Goriller İçinde* (İstanbul 1898), *Nermin* (1898), *Sevda-yı Nihan* (İstanbul 1898), *Tarihçe-i Afganistan* (İstanbul 1898), *Kayıkla Bir Cevelan* (İstanbul 1899), *Odet* (İstanbul 1900), *Şadi* (İstanbul 1900), *Bir Sahne-i Cinayet* (Staleau’dan çeviri, İstanbul 1901) İnan

coğrafyasını Türk halkına tanıtmayı amaçlamıştır. Bahsi geçen eserde Afganistan'ın siyasi tarihi, coğrafi özellikleri ve etnik yapısı hakkında uzun uzadıya bilgi veren yazar, özellikle İngiltere ve Rusya'nın bölgeye ilgisi üzerinde durmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Afganistan ile ilgili birçok çalışma kaleme alınmış, özellikle Afganistan'ın müstakil bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmasından sonraki süreciyle ilgili farklı türde yayınlar ortaya konulmuştur. Bu dönemde kaleme alınan eserlerden biri olan "*Tarih-i Afgan*"⁸ seyahatname türünde önemli bir eserdir. İbrahim Müteferrika tarafından 1860 tarihinde tercümesi yapılan bu eser, Afganistan tarihi ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak eserin ağır bir dil ile Osmanlı Türkçesi'ne çevrildiği görülmektedir. 1882'de İstanbul'da basılan "*Hindistan ve Sıvat ve Afganistan Seyahatnamesi*"⁹ adlı çalışma da kayda değerdir. İsminden anlaşılacağı üzere seyahatname türünde bir çalışmadır ve Ahmed Hamdi Bey tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışma önemli bilgiler içermekle birlikte, Afganistan hakkında kapsamlı bir bilgi sunmaktan uzaktır.

Afganistan'daki gelişmelerin süreli yayınlarla da Osmanlı kamuoyuna yansıtıldığı görülmektedir. Osmanlı basını Afganistan'da yaşanan siyasi gelişmelere kayıtsız kalmamış, özellikle Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad dergileri Afganistan coğrafyasını yakından takip etmişlerdir. Bu dergiler vasıtasıyla bölgedeki siyasi iklim Osmanlı kamuoyuna yansıtılmaya çalışılmıştır. Bahsedilen dergilerde genellikle Afganistan ile Osmanlı Devleti arasındaki bağıklık ve benzerlik üzerine vurgular yapılmıştır. İngiltere ve Rusya'nın Afganistan üzerindeki emelleri, bölgede yaşanan diğer siyasi ve toplumsal gelişmeler, Afgan emirlerinin Osmanlı Devleti ve toplumu hakkındaki düşünceleri gibi konular da ele alınmıştır.¹⁰ Servet-i Fünun dergisinde de Afganistan ve Afgan Emiri Abdurrahman Han ile ilgili haberler yapılmıştır.¹¹ Bununla beraber Afganistan'daki gelişmelerin bazen Rus ve İngiliz haber kaynaklarından tercüme edilerek alınması, haberlerin taraflı bir şekilde Osmanlı basınına yansımaya neden olmuştur.

Osmanlı toplumunda Afganistan hakkında yapılan özgün çalışmalar ilgi görse de bu eserlerin yeterli düzeyde olmadığı açıktır. Afganistan'ı etraflıca değerlendiren Halid Eyüp'ün mezkûr eseri bu nedenle incelemeye değer bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yayımlanan bu eser, verdiği bilgiler bakımından kayda değerdir. Halid Eyüp'ün verdiği bilgiler, bu bölgenin

Kalaycıoğulları, "Yenişehirli Halid Eyüp ve İslam ve Fünun Adlı Eseri", *Dört Öğe*, 1/1 (2012), 94.

8 J. T. Kurusinski, *Tarih-i Afgan*, çev. İbrahim Müteferrika, (Dersaadet: Ceridehane Matbaası, 1277/1860). Polonyalı bir cizvit olan Jan Tadeusz Kurusinski 1707-1728 yılları arasında İran'da görev yapmıştır. Safevi Devleti ile Papalık arasındaki ilişkilerde önemli bir rol oynamış, İran ve Afganistan tarihi üzerine araştırmalar yapmıştır. Anna Malecka, "How Turks and Persians Drank Coffee: A Little Known Document of Social History by Father J. T. Kurusinski", *Turkish Historical Review*, 6/2 (2015), 175-193.

9 Ahmed Hamdi, *Hindistan ve Sıvat ve Afganistan Seyahatnamesi*, (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300/1882).

10 "Afganistan", *Sırat-ı Müstakim*, 83, (25 Rebiülevvel 1328/6 Nisan 1910), 96; "Afganistan", *Sırat-ı Müstakim*, 85, (11 Rebiülahir 1328/21 Nisan 1910), 127-128; "Afganistan, Afganistan'da Bir Matbaa", *Sebilürreşad*, 11/275, (19 Muharrem 1332/18 Aralık 1913), 240; "Afganistan, Kandahar'da İğtişâş", *Sebilürreşad*, 11/276, (26 Muharrem 1332/25 Aralık 1913), 255-256; "Afganistan, Medrese-i Şahanede Darülmuallimin Tesisi", *Sebilürreşad*, 12/295, (11 Cemaziyelahir 1332/7 Mayıs 1914), 167.

11 "Afganistan Hakimi Abdurrahman Han", *Servet-i Fünun*, 257, (1 Şubat 1311/13 Şubat 1896), 365; "Afganistan Emiri Abdurrahman Hazretleri", *Servet-i Fünun*, 353, (4 Kanunievvel 1313/16 Aralık 1897), 237.

tarihi, coğrafi, siyasi, kültürel ve demografik unsurları hakkında bir fikir vermektedir. Bu durum Halid Eyüp'ün bölge coğrafyasına özel olarak ilgi duyduğunu, elde ettiği kaynaklar ışığında Türk halkına Afganistan'ı tanıtmayı gaye edindiğini göstermektedir. Çalışmamız her şeyden önce bu alandaki boşluğu doldurmak için kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Halid Eyüp'ün "Tarihçe-i Afganistan" isimli eseri temele alınmış, Afganistan ile ilgili yayımlanan mevcut literatür de bu eserle harmanlanmıştır. Böylece bahsedilen eserin özgün değeri daha net bir şekilde ortaya konulmuş, yapılan sonraki çalışmalara bir dayanak teşkil ettiği izah edilmiştir.¹²

Halid Eyüp'ün Afganistan'a bizzat gittiğine dair net bir belge elde edilememiştir. Bununla birlikte yazar salt tarihi bilgiler vermekten ziyade, seyahatnameyi andıran sürükleyici bir dil tercih etmiştir. Örneğin " *bu müthiş geçidin öyle mevkileri vardır ki letafetleri, menâzır-ı dide-i pirâsı sabah yolcularının gözlerini kamaştırır* ",..... " *esna-yı fecrde uzun bir müddet gül rengi afaki istila eder. Bu renk yavaş yavaş portakal rengine tahvil eder. Sonra parlak bir renk erguvani ortalığı tenvir eyer* " ¹³ gibi uzun uzadıya betimlemeler yapmıştır. Halid Eyüp, Afganistan'da yaşayan gruplardan Afridileri tarif ederken de " *mai bezden mamül elbiseleri üzerine enli bir kuşak bağlarlar. İşte bu kuşağın üzerine de bıçakları ve silahları asarlar ki onları bu şekil, bu heybet ile görenlerin dehşetten ürpermemesi kabil olamaz* " ¹⁴ ifadelerini kullanmıştır. Bu durum okuyucu üzerinde yazarın bu olaylara bizzat şahit olduğuna veya gördüklerinden çıkarım yaptığını dair bir intiba uyandırmaktadır. Ancak Halid Eyüp'ün Afganistan'da bulunduğunu gösteren hiçbir belge veya bilgiye rastlanılmamıştır. Bu bilgiler ışığında söylenebilecek en makul ifade şudur ki, Halid Eyüp Afganistan üzerine yazılmış kaynakları edebi bir dille tasvir etmiş ve adeta bir roman tadında bizlere takdim etmiştir.

Son söz olarak şu söylenebilir ki; "Tarihçe-i Afganistan" isimli eser hakkında henüz özgün bir çalışma mevcut değildir. İnan Kalaycıoğulları tarafından kaleme alınan " *Yenişehirizade Halit Eyüp ve İslam ve Fünun Adlı Eseri* " ¹⁵ kayda değerdir, ancak bu çalışma, isminden de anlaşılacağı gibi Halid Eyüp'ün farklı bir eserinin incelenmesidir. Bir yüksek lisans tezi olan " *Osmanlı'nın Son Döneminde Kamuoyunun Afganistan Hakkındaki Bilgi Kaynaklarının Tahlili* " ¹⁶ isimli çalışma da dikkat çekicidir. Bu çalışmada farklı eserlerle birlikte Halid Eyüp'ün "Tarihçe-i Afganistan" isimli eserine de değinilmiştir. Ancak bu bahisler çok kısa ve tercüme

12 Mehmed Fazlı, *Afganistan Seferi*, (İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1325/1909). Seyahatnamenin güzel örneklerinden birini teşkil eden bu çalışma dikkat çekicidir. Anlatılan bilgiler çok kıymetli olup, dili sade ve akıcıdır. Eserde geçilen güzergâh ile ilgili ayrıntılı betimlemeler yapılmıştır. Bu seyahatnamede Halid Eyüp'ün "Tarihçe-i Afganistan" isimli eserinden esinlendiği, benzer ifadelerin kullanılmasından anlaşılmaktadır. Eserde Afganistan'ın kalkınması ve ikili ilişkilerin gelişmesi için Afganistan'a gönderilen Osmanlı heyetinin seyahatleri boyunca başından geçenler, yine heyetin içinde bulunan Mehmed Fazlı tarafından kaleme alınmıştır. Mevcut eser, 2008 yılında günümüz Türkçesine de çevrilmiştir. Mehmed Fazlı, *Afganistan'a Seyahat*, haz. Ali Ahmetbeyoğlu, (İstanbul: Selis Yayınları, 2008).

13 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 32-33.

14 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 43.

15 Kalaycıoğulları, "Yenişehirizade Halit Eyüp ve İslam ve Fünun Adlı Eseri", 93-139.

16 Hasan Koç, "Osmanlı'nın Son Döneminde Kamuoyunun Afganistan Hakkındaki Bilgi Kaynaklarının Tahlili", (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007), 34-43.

mahiyetindedir. Zikredilen bu eserler değerli çalışmalar olsa da "Tarihçe-i Afganistan" temelinde yapılan özgün çalışmalar statüsünde değillerdir. Bu bağlamda çalışmamızın literatürdeki boşluğu doldurarak alanına katkı sunacağı düşünülmektedir.

1. 19. Yüzyılın Sonlarında Afganistan ve Halid Eyüp'ün Bölgeye Bakışı

Dünya haritasına kabaca göz atıldığında, Afganistan'ın jeopolitik ve jeostratejik önemi net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Afganistan, Asya kıtasının ortasında ve İngiltere'nin Hindistan'a giden yolu üzerindedir. Afganistan'ın ayrıca Rusya'nın sıcak denizlere giden yolu üzerinde konumlanması, bölgeyi daha da önemli bir hale getirmiştir. Bu nedenle Afganistan, özellikle 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya'nın güç mücadelesine girdiği bir bölgedir. Bugünkü Afganistan sınırlarının ortaya çıkmasında kuşkusuz bu mücadelenin önemli etkileri olmuştur.¹⁷ Dönemin iki önemli devletinin bu coğrafyada nüfuzlarını yaymaya çalışmaları bu sahanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. İngilizler, en büyük sömürgelerinden biri olan Hindistan'ın¹⁸ güvenliği için Afganistan'a hâkim olmayı hayati bir zorunluluk olarak görmüştür. Büyük bir güç olarak ortaya çıkan ve geniş bir coğrafyaya hükmeden Rusya'ya karşı bir tampon bölge oluşturmak isteyen İngiltere, Rusya'nın kuzeyden güneye doğru inmemesi için Afganistan'a ayrı bir önem vermiştir.¹⁹ Bir başka ifadeyle Afganistan, 19. yüzyıl boyunca Rusya ve İngiltere'nin ihtirasları arasında sıkışıp kalan bir saha konumundadır.

Ahmed Şah Dürrani'den sonra iktidara gelen Timur Şah, Zaman Şah, Şah Şeca, Şah Mahmut ve Dost Muhammed dönemleri büyük karışıklıklar ve iktidar mücadeleleriyle geçmiştir. Ali Şir Han ve kısa süreli Yakup Han dönemleri de ülkede beklenen huzuru sağlayamamıştır. 1880-1901 yılları arasında iktidarda kalan Abdurrahman Han'ın Abdurrahman Han'ın temel siyaseti ise İngiltere ve Rusya'ya karşı dengeli bir pozisyon alma şeklinde tezahür etmiştir. Bu denge politikası sayesinde 21 yıl iktidarda kalmayı başaran Emir Abdurrahman Han, ülkesinin iki büyük güç arasında tampon bölge olarak kalmasında ekili bir siyaset izlemiştir.²⁰

Halid Eyüp'ün "Tarihçe-i Afganistan" makalesini yayımladığı 1898 yılı da Afganistan'da Abdurrahman Han'ın iktidarda olduğu döneme denk gelmektedir. Bu dönem Afganistan'da modernleşme çabalarının hız kazandığı süreci ifade etmektedir. Halid Eyüp de eserinde bu gelişmelere dolaylı olarak değinmiş, Afganistan'ın denge siyasetine ve farklı özelliklerine

17 Anıl Çeçen, "Afganistan'ın Öne Çıkışı", *Avrasya Dosyası*, 4/4 (1999), 113; Yavuz Selim, *Afganistan ve Dostum*, (Ankara: Hiler Yayınları, 2004), 38.

18 1858 yılına kadar Hindistan'da Doğu Hindistan Şirketi'nin yönetimi söz konusudur. Bu sembolik yönetim ilk etapta sadece ticari faaliyetler yürütmekte iken, 1757 Plassey Savaşı'ndan sonra politik ve askeri olarak da nüfuz sahibi olmuştur. Ancak 1857'de yılında Hindistan'da meydana gelen büyük ayaklanmalar bu oluşumun sonunu hazırlamış, 1858 yılında İngiltere Meclisi'nde alınan bir kararla Britanya Hindistan'ı kurulmuştur. Bu dönemden sonra İngiltere Hükümeti bölgedeki işleri tamamen kendi eline almış, bölgedeki siyasi baskılarını arttırmıştır. Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *DİA*, XXII, (İstanbul: TDV, 2000), 294-295; Abdülkadir Erçin, "İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858)", *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 4/2 (2017), 117-118, 123-124.

19 Külünk, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiltere'nin Afganistan Politikası", 192-204.

20 Burget, "Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri", 93-274.

vurgu yapmıştır.²¹ Osmanlı basınında da Afganistan'daki bu gelişmeler hakkında bazı haberler yapıldığını ifade eden yazar, ancak bu haberlerin bölgeyi anlayabilmek için yeterli olmadığını ifade etmiştir.²²

“Tarihçe-i Afganistan” isimli eserini yayımlandığı tarihte henüz 21 yaşında olan Halid Eyüp’ün, neden Afganistan coğrafyasına ilgi duyduğu bilinmemektedir. Ancak Halid Eyüp bahsedilen makalesinde bütün dünyanın dikkatinin bir süredir Afganistan üzerinde yoğunlaştığını, bu nedenle Afganistan’daki siyasi gelişmelerin tüm dünya kamuoyu tarafından dikkatle takip edildiğini belirtmiştir. Halid Eyüp, Afganistan üzerindeki iktidar mücadelesinin sadece bahsi geçen ülkeleri değil, bütün dünyayı etkileyebilecek bir potansiyele sahip olduğu kanısındadır. Rus ve İngiliz sınırları arasında kalan bölgenin bu nedenle layıkıyla bilinmesi gereken önemli bir coğrafya olduğunu ifade etmiştir.²³ Bölge coğrafyası, kültürü ve siyasi kimliği hakkında çeşitli araştırmalar yaptığı anlaşılan Halid Eyüp, bu izlenimlerini “Tarihçe-i Afganistan” adıyla yayımlayarak Osmanlı toplumunun hizmetine sunmuştur. Bu tarihlerde başlayan Türk-Afgan dostluğunun bunun gibi eserler vesilesiyle iki halkın birbirini daha iyi tanımasına imkân sağladığı ve ilişkilerin geliştirilmesine katkı sunduğu açıktır.

Avrupa devletlerinden herhangi birinin Afganistan’a sahip olmasıyla bütün dünya siyasetinde güç sahibi olacağını ifade eden Halid Eyüp, uzun yıllardan beri bölgede var olan Rus ve İngiliz mücadelesini de bu duruma bağlamıştır. Bu çekişmeden bir sonuç alamayan Rusya ve İngiltere’nin Afganistan’ı kendi nüfuz bölgeleri arasında sınır kabul ettiğini belirtmiştir. Ancak bu mecburi barışın bir aldatmaca olduğunu düşünen Halid Eyüp, şimdilik Rusya ve İngiltere’nin bölgedeki ilişkilerinin diplomatik seviyede ilerlediğini, ancak ilerleyen süreçte bölgede büyük bir savaş olabileceğinden endişe edildiğini ifade etmiştir.²⁴

2. Halid Eyüp’ün Gözünden Afganistan Coğrafyası ve Önemli Geçitleri

Afganistan’dan “Turan” olarak bahseden Halid Eyüp, bu ismin Afganistan’ın eski ismi olduğunu ve bu bölgenin üç kıtanın²⁵ merkezi ve güzergâhı üzerinde olduğunu dile getirmiştir.

- 21 İngiltere ve Rusya’ya karşı bazı topraklar kaybedilse de Afganistan müstakil yapısını her daim korumayı başarmıştır. Afganistan’ın müstakil yapısını koruyabilmesinin en önemli nedeni ise bu iki büyük güç arasındaki rekabettir. Emir Abdurrahman Han’ın denge siyaseti ve Afgan halkının yabancı güçlere karşı saldırgan tutumu bağımsızlıklarını korumada çok etkili olmuştur. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 8-10.
- 22 Halid Eyüp’ün ifadelerinden anlaşılan o ki, yazar Afganistan ile Osmanlı Devleti’nin daha yakın bir temas halinde olmasını istemektedir. Aslında Halid Eyüp’ün şikâyet ettiği konu, Afganistan hakkındaki haberlerin niceliği değil, niteliği hakkındadır. Çünkü Halid Eyüp, Afganistan coğrafyası hakkında epeyce haberler yapıldığını, orada ortaya çıkan birtakım hadiseler ve siyasi gelişmelerden uzun uzadıya bahsedildiğini dile getirmiştir. Ancak ona göre bu haberlerin içeriği boştur. Örneğin Hayber Geçidi, Ali Mescid Kalesi, Kabil, Herat, Peşaver beldeleri, Afridi ve Mahmud kabileleri hakkında basında bir hayli haber çıkmasına rağmen, bunların ehemmiyeti, tarihi hakkında yeterli malumat şimdiye dek verilmemiştir. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 3-4.
- 23 İncelenen dönemde İngiltere ve Rusya dünya siyasi sahnesindeki iki önemli güçtür. Böyle büyük güçlerin çıkar çatışmasına girdiği bölgenin tüm dünyanın dikkatini çekmesi de doğaldır. Osmanlı basınında da bu siyasi gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 3, 11.
- 24 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 6-7.
- 25 Üç kıta ifadesinden ilk olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtası anlaşılmalıdır. Esasen Afganistan’ın coğrafi konumu ve karasal bağlantısı itibarıyla makul çıkarım da bu şekilde olmalıdır. Ancak Halid Eyüp’ün kıta sözünden

Hindukuş dağları Afganistan'ın en yüksek sıradağlarıdır. Devamlı kar tabakasıyla kaplı olan zirvelerin yüksekliği bazı noktalarda 6.000 metreyi bulmaktadır. Bu zirvelerden en yükseği Çitral tepesidir. Koh Baba dağları batıya doğru devam edip, Hari vadilerinde alçalmaya başlar. Bu dağlıktan da doğu ve batı istikametine doğru küçük silsilecikler ayrılır ki bunlar da Sefid Koh ve Siyah Koh denilen dağları teşkil ederler. Afganistan'ın bu Sefid Koh'u ile Siyah Koh'u layıkıyla keşfedilemeyen önemli dağlarındandır.

Süleyman dağları da Afganistan'ın en meşhur coğrafyalarından biridir. Koh Baba'dan devam edildiğinde Kabil ve Hayber geçitleri vasıtasıyla bu bölgeye ulaşılabilir. Süleyman dağları ortalama 3.000 ila 5.300 metre arasındaki yükseklikten oluşan sıra dağlardır ve bunların en yüksek zirvesine ise Taht-ı Süleyman denir. Bu zirvenin Nuh Tufanı'nda geminin oturduğu mevki olduğuna inanılır. Bu sebeple her sene dünyanın dört bir yanından gelen ziyaretçiler, bu bölgeyi mutlaka ziyaret etmek istemektedir.²⁶

Büyük ve yüksek kayalıkların içinde kalan Afganistan'ın merkezi bölgelerine ulaşabilmek için kuzeyde Bamyan, kuzeydoğuda Barocil, doğuda Hayber, Kurum, Gumul ve güneyde Bulan isimli geçitleri geçmekten başka seçenek yoktur.²⁷ Hayber geçidinden sonra varılan Peşaver'in 12 km. batısında İngilizlerin idaresi altında Nemrud isminde 50 haneden oluşan bir kasaba vardır. Bu bölge her ne kadar İngilizlerin elindeyse de dağlara pek yakın olduğundan dolayı devamlı tehlike altındadır. Nitekim Afridi kabilesinden zaman zaman İngiliz karakolları ve kuleleri üzerine hücum edilmekte ve bir kısım İngiliz askerleri öldürülmektedir.²⁸

Afganistan'daki önemli geçitlerden biri de Cadde-i Peşaver'dir. Ali Mescid Kalesi ise Cadde-i Peşaver ve Hayber geçidinin tam ortasında yer alan önemli bir mevkide konumlanmıştır. Bu kale, bu geçitleri muhafaza ve müdafaa maksadıyla yapılmıştır. Cadde-i Peşaver 16 km. uzunluğunda olup, Hayber Geçidi'ne göre çok kısadır. Ancak kısa olmasına rağmen bu güzergâh pek rağbet görmemektedir. Hayber ise 42 km. uzunluğunda olmasına rağmen çok daha işlektir ve genellikle bu yol tercih edilmektedir.²⁹

kastının, bugün anladığımız manadaki kıta olmadığı açıktır. Nitekim bahsi geçen yazar, Afganistan'ın İran ve Hindistan kıtalarının merkezinde olduğunu ifade etmiştir. Görüldüğü gibi yazar İran ve Hindistan'dan bir kıta olarak bahsetmiştir. Bu durumda Halid Eyüp'ün kıta ifadesini, ülke manasında kullandığı açıktır. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 5-6.

26 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 10-12. Halid Eyüp'ün Afganistan'ın sıradağları ve yükseltileri hakkında verdiği bilgiler kayda değerdir. Bununla beraber geçen dağlar hakkında güncel verilere müracaat etmek de faydalı olacaktır. Bu bilgiler göre, Hindukuş 7.695 metre, Kuh-i Baba 5.158 metre, Herat civarındaki Kuf-i Sefid dağları 4.543 metre, Süleyman dağları ise 3.415 metre yüksekliğe sahiptir. Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, 3.

27 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 15-16. Bu geçitler içinde en önemlisi Hayber'dir. Bu geçit Hindistan'a giden yola açıldığı için "Demir Kapı" namıyla anılmaktadır. Ayrıca bu geçit Herat yoluyla İran'a ve Kabil'e giden yol üzerindedir. Hayber, İngilizlerin elinde bulunan ve önemli bir şehir olan Peşaver şehrine de açılır. Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, 3. Bu geçitler, ülkenin değişik kesimlerine geçebilmek için tek alternatiftir. Bunun yanında Hindistan, Türkistan ve İran'ı da birbirlerine bağladıkları için stratejik önemleri mevcuttur.

28 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 19.

29 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 20. İngiliz ordusunda görevli Robert Leech Hayber Geçidi'nin Afganistan'ın en önemli geçitlerinden biri olduğunu, bu bölgede birçok dağlı kabilelerin yaşadığını ifade etmiştir. Leech'e

Hayber Geçidi dağlık bir arazide uzayıp gitmektedir. 800 metre raddesinde olan geçidin genişliği 100-150 metreye kadar düşer. Yol bundan sonra girintili, çıkıntılı bir şekilde birtakım bükümler, kıvrımlar meydana getirerek dik bir kayalık üzerine oturtulmuş olan Ali Mescid Kalesi'ne ulaşır. Buranın rakımı ise 700 metre civarındadır. Bazı bölgelerde geçit o kadar darlaşır ki, iki deve yan yana zor geçecek seviyeye gelir. Yola devam edildiğinde Ali Mescid Kalesi yolun güneyinde kalır ve yol birkaç kilometre kadar daralarak devam ettikten sonra yeniden genişlemeye başlar. Bu noktadaki yükseklik 1.000 metreye ulaşır. Geçidin en zor olan noktası burasıdır. Fakat bu sarp yol aşıldıktan sonra artık yolun zorluğu bitmiştir. Ondan sonra yol nispeten kolaylaşır, eğim eski dikliğini kaybeder ve vadi sağa, sola doğru uzanır gider. Hayber Geçidi işte böylelikle devam ederek Daka şehri önünde son bulur.³⁰

Hayber Geçidi her ne kadar dehşetli ve geçilmesi zor bir güzergâh ise de İngilizler 1839 tarihinde 180 asker kaybetme pahasına Ali Mescid Kalesi'ni zaptederek Celalabad'a girmeyi başarmışlardır. Ancak 1840'ta General John Keane komutasındaki bir kısım İngiliz kuvvetleri Celalabad'dan Hindistan'a dönmüştür. Bu olaydan iki sene sonra General Pollock, Hayber'den geçerek Lord Keane'nin kuvvetlerin destek vermeye çalışmıştır. Karşısındaki kuvvetleri bertaraf ederek Kabil'e kadar ilerlemeyi başaran General Pollock büyük bir zafer kazandıysa da, bu çatışmada 128 askerini kaybetmiştir.³¹

Afganistan'ın diğer önemli geçitleri Kerd Kabil ve Bulan'dır. Kerd Kabil 8 km. uzunluğunda ve ancak hayvanların girebileceği kadar dar bir boğazdır. Bu geçidin başlangıcı Kabil'e 17 kilometre mesafede bulunan Botekak'ta başlar. Bu bölge bütün yolların birleştikleri önemli bir yol ağzıdır. Buraya gelindiğinde insan hayret etmekten kendini alamaz. Dağların o dehşetli, yalçın, sarp manzaraları birden bire yerini tepelikler üzerinde yetmişmiş bağlar, rengârenk çiçekler ile bezenmiş bahçelere bırakır. Bulan Geçidi ise Kerd Kabil'e göre daha uzundur. Dudar kasabası geçilince 25 km. kadar devam eden geçidin ilk bölümü bir çayın oluşturduğu bataklıklardan ibarettir. Öyle ki yolda giderken hayvanlar topukların kadar çamura gömülmektedir. Geçidin tepelerine doğru yaklaştıkça yolun bir kayalık oluşturarak dikleştiği görülür. Bu bölgede bitki örtüsünden eser yoktur. Her şey kuru ve ruhsuz bir halde bulunur. Geçidin en yüksek noktası olan Sırrıbulan'da irtifa 1.800 metre yüksekliğindedir. Sırrıbulan'dan sonra geçidin manzarası değişmeye, çeşitli su menbaları ve otlar görülmeye başlar.³²

göre en büyük kabile ise sayıları 40.000 haneye ulaşan Afridiler'dir. Leech, özellikle Hayber Geçidi üzerinde müstahkem bir mevkiye yer alan Ali Mescid Kalesi'nden etraflıca bahsetmiştir. Abdullah Sami Tekin, "XIX. Yüzyılın Başlarında Afganistan'a Giden İngiliz Oryantalistler ve Faaliyetleri", (Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 2019), 132-135.

30 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 21-25.

31 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 25-26. İngilizler bugün de Hayber Geçidi'ni geçmenin kolay olmayacağını, ancak asıl zor olan meselenin geçidi işgal ettikten sonra olduğunu ifade etmektedir. Çünkü merkez askeri ile bu geçit etrafındaki irtibatı tesis ve muhafaza etmenin çok zor olacağı tecrübeyle sabittir. John William Kaye, *History of The War in Afghanistan*, (London: Publishers to The India Office, 1874), 23.

32 Halid Eyüp, özellikle Bulan Geçidi hakkında romanı andıran önemli tasvirler ve betimlemeler yapmıştır. Yazar, özellikle sabah ışığının altında parlayan kayalar ve sarımtrak kil yığınlarına dikkat çekmiş, bunların insan ruhunda uyandırdığı hislerden bahsetmiştir. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 27-33.

3. Afganistan'ın Etnik Yapısı

Tarih ve çevresel faktörler Afganistan'da geniş bir etnik farklılık oluşturmuştur. Bu durum, tarih boyunca iktidar mücadeleleri yaşanan, göç hareketlerine uğrayan, istila edilen coğrafyaların değişmez kaderidir. Bölgede yaşayan etnik grupların feodal yapıları ve birbirleriyle devamlı mücadele halinde olmaları, milli birliğin oluşmasına engel teşkil etmiştir. Emperyalist devletlerin dayatmalarıyla çizilen sınırlar dahi ülke içindeki kargaşa ve kutuplaşmayı bitirememiştir. 1880 yılında Abdurrahman Han'ın iktidara gelmesiyle ülkede milli bir duruş sergilenmeye başlanmıştır denilebilir. Bununla birlikte ülkedeki etnik sorunları tam anlamıyla çözmek hiçbir zaman mümkün olmamıştır.

Afganistan'daki etnik grupların oranları hususunda ne yazık ki elde kesin veriler yoktur ve bu konuda yapılan çalışmalar bazı tahminlere dayanmaktadır. Bunun en önemli nedeni nüfusun tamamını kapsayan genişlikte bir araştırmanın mevcut olmamasıdır. Aynı zamanda etnik gruplar arasında kesin bir sınırın olmaması ve dağınık bir şekilde yaşamaları bu çalışmayı zorlaştırmıştır. Bu durum, ülkedeki etnik grupların sayısı hakkında bir bilgi kirliliğine sebep olmuştur. Afganistan'daki etnik grupları 18, 20, 30 ve hatta 50'ye kadar gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Bu nedenle bu toplulukların nüfus büyüklükleri veya oranları ile ilgili büyük görüş farklılıkları söz konusudur.³³

Halid Eyüp'ün bahsettiğine göre Afganistan'da başlıca dokuz sülale bulunmaktadır. Afganlar, Tacikler, Kızılbaşlar, Hazariler, Özbekler, Hindular, Catlar, Kâfiriler ve Araplar bu dokuz ögeyi oluşturmaktadır. Bu sülaleler içinde hâkim olan millet ise Afganlar'dır. Bu milletin Afganistan'ın genel nüfusunun yarısından fazlasını oluşturduğunu ifade eden Halid Eyüp, bunların 3 milyondan fazla nüfusa sahip olduklarını belirtmiştir.³⁴ Afganlar kendi içlerinde birçok alt kabileye bölünmüş durumda olduklarından, aralarında her daim bir çatışma hali bulunmaktadır. Ülkedeki en büyük nüfusu oluşturmalarına rağmen, bu durum politik bir güç olmalarını zorlaştırmaktadır.³⁵

Diğer Afgan unsurları ise Turaniler, Galzailer, Turiler, Şinvariler, Mahmudlar ve Afridiler'dir. Turaniler Kandahar ile Herat arasındaki bölgede yaşamaktadır ve bu grubun ortalama nüfusu bir milyon civarındadır. Halid Eyüp, bu grubun diğer Afgan kabilelerinin

33 Özgür Çınarlı, "Afganistan'ın Etnik Yapısı", *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4/1 (2012), 80-81; Oğuz Hamşioğlu, "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)", (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2006), 66-70.

34 Afganlar kendi içinde birçok kabileye ayrılır ve bu kabileler çeşitli beylerin idaresinde bulunurlar. Bu kabileler içinde en önemlisi ise Pehtan kabilesidir. İşte esas Afganlar bunlardır. Bu Pehtanların tümü dağ halkından olup, ülkenin doğu ve güneydoğu bölgesinde ikamet ederler. Genellikle göçebe halinde yaşarlar ve senenin bir kısmını İngiliz toprağı üzerinde göçebe olarak geçirirler. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 33-35; Hamşioğlu, "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)", 66-67, 73; Çınarlı, "Afganistan'ın Etnik Yapısı", 74. Esasen Afgan adıyla bir milletin mi, yoksa Kandahar-Kabil arasındaki dağlı kabilelerin mi kastedildiği açık değildir. Kabul edilen genel görüşe göre Afganlar ismiyle Pehtan (Patan, Paktun, Peştun) kabileleri kastedilmektedir. Töre Sivrioğlu ve Ahmed Jawid Türkoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*, (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007), 21-23.

35 Esedullah Oğuz, *Hedef Ülke Afganistan*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2001), 40-41; Çınarlı, "Afganistan'ın Etnik Yapısı", 74.

hepsinden daha şerefli ve mümtaz olduğunu ifade etmektedir. Turanilere ait olan arazi kuzeyde Aymak dağları, batıda İran çölü, güneyde Hoca İmran dağları ve doğuda Galzailerin memleketleri ile çevrilidir. Afganistan'ın en elverişli arazisi bunların elinde olduğundan geçimlerini çiftçilik ve çobanlık ile sağlarlar.

Turanilerin en yakın komşuları Galzailerin nüfusu ise 250.000 kişiden ibarettir. Galzailerin sayıları az olmakla beraber, siyasi güçleri gözardı edilemeyecek seviyededir. Dolayısıyla bunlar nüfus olarak Turanilerin altında iseler de ehemmiyetçe onlara eşittir. Güz mevsiminde Galzailer Süleyman Dağları geçitlerini geçerler, orada kök boya ve birtakım meyveleri şıra ederler. Bunlardan aldıkları paralar ile tüfek, barut, eşya ve çeşitli mamulat satın alırlar. Bunlar gayet güçlü, kuvvetli ve zeki olmakla beraber, aldıkları ticaret zevki sebebiyle muharebeden hoşlanmazlar. Galzailerin arazisi güneydeki arazisi hududu belli olmayan susuz bir çöl içinde kaybolur gider. Kuzeyde Kuhistan dağlarıyla nihayetlenir, batıda Süleyman dağlarına kadar da devam eder. Gazne şehri de bu hudut dâhilinde bulunur.³⁶

Şinvariler her zaman harp meydanına 6.000-7.000 asker çıkarmaya hazırdır. Bütün dağlılar gibi bunlar da gayet cesur ve cengâver bir kavim olup Hayber Geçidi civarında yaşamaktadırlar. Şinvarilere senelik Kabil Hükümeti tarafından 15.000-20.000 rupiye³⁷ verilmektedir. Sebebi de kervanlarının Hayber Geçidi'nden serbestçe geçişine müsaade etmeleri içindir. Turiler de Kurum Vadisi'nde ikamet ederler. Bunlar da icap ederse 6.000 savaşçı çıkarabilirler.

Mahmundlar ise Yukarı Mahmudlar ve Aşağı Mahmudlar olarak iki kısma ayrılır. Birincileri Kabil Derya Nehri'ne kadar uzanır ve bu nehrin sahil boyunca Hayber dağlarına dek yayılırlar. Bunlar 25.000 bin aileden oluşur ve iki bey tarafından idare edilirler. İkincileri ise harp zamanında 2.000 asker çıkarabilecek potansiyelde olup Peşaver'in güneybatısında yaşarlar. Mahmudlar Afganların en bedevi kısmını oluşturmaktadır.

Afridiler, kahraman, cesur ve korkusuz bir grup olarak bilinmektedir. Hepsi aynı sülaleden, aynı menşeyden geldikleri halde beş aileye ayrılırlar. Bunlar Ademgel, Evka, Malik, Din, Doka ve Kokigel aileleridir. Bu ailelerden her biri de ikinci derecede birtakım cemaatlere ayrılır. Ancak dışarıdan bir düşmana karşı tek vücut olarak hareket ederler. Kervanları yağma ederek yaşarlar, ancak eğer soyulacak kervan bulamazlarsa birbirleriyle harp ederek birbirlerinin mallarını yağmalarlar. Avrupalılar bunlara eşkıya nazarıyla bakarlar. Gerçekten de bunlar ilim ve irfandan mahrum, sanat, ticaret ve ziraat ile geçimini sağlama fikrinden uzak bir kabiledir.

Afridiler sağlam bir bünyeye sahip olup, adeta cenk için yaratılmışlardır. Başlarına genellikle kulaklarının üzerinden geçmek şartıyla birer sarığı dolarlar. Mavi bezden elbiseleri üzerine enli bir kuşak bağlarlar. İşte bu kuşağın üzerine de bıçakları ve silahları asarlar ki onları bu şekil, bu heybet ile görenlerin dehşetten tüyleri ürperir. Bazen Hind İngilizleri ordularına da ücretle hizmet ederler. Fakat bu hizmette uzun müddet devam edemezler. Çünkü akıllarını kavrayan nostalji, bunları az bir zaman sonra yine dağlara sevk eder. Gariptir ki bunlar medeniyet namına

36 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 36-38.

37 Halid Eyüp, o dönemin piyasa şartlarına göre bir (1) rupiyenin, iki buçuk (2,5) franka muadil olduğunu ifade etmektedir. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 38.

hiçbir şeyi taklit edip satın almazken, ateşli silahlar söz konusu olduğunda olaya bakışları değişir. Yeni çıkan en şiddetli ateşli silahlar bunların elinde bulunmaktadır.

Bu kabilenin çok basit sebeplerle bir adamı öldürdükleri defalarca görülmüştür. Bunların muharebe fikrini para ile değiştirmek de mümkün değildir. Parayı alırlar fakat yine de akıllarına koydukları işi yapabilirler. Bunun içindir ki "Hayber Geçidi"nden geçmek için bir Afridi'ye para verip onu refakatine almak, evvelce para vererek kendine katil hazırlamak demektir" sözü bunlar hakkında bir hakikat hükmünü almıştır.³⁸

Sonuç itibarıyla Afganların birçok kabileye bölündüğü, aralarında temel bir bağ olmadığı, hepsinin kendi kuralını uyguladığı açıktır. Halid Eyüp'ün anlatımlarından da anlaşılacağı gibi Turaniler, Galzailer, Turiler, Şinvariler, Mahmudlar ve Afridiler arasında bir paylaşımcılık ve birliktelik fikri bulunmamaktadır. Bununla beraber Afganların ülkedeki en büyük nüfusu oluşturdukları, dolayısıyla en etkin güç oldukları da tartışmasızdır.³⁹

Afgan sülalesinden sonra Afganistan'da en çok nüfusa Tacikler sahiptir ki, yaklaşık olarak nüfusları bir milyon civarındadır.⁴⁰ Bu millet ülkenin batı eyaletlerinde asli unsuru oluşturur ve yaşamlarını tarım ve zanaat ile sürdürürler. Bunlardan birçoğu Afganlar tarafından işgal edilmiş olan kasabalarda yaşamaktadırlar. Oralarda araziye sahip olmaksızın, toprakları kiralayarak ziraat yaparlar. Şehirlerde de yaşayan Tacikler, halkın en çalışkan kısmını teşkil etmektedir.⁴¹

Afganistan'daki üçüncü büyük sülale ise Kızılbaşlardır. Bunlar 1737 yılında Nadir Şah vasıtasıyla İran'dan gelmişlerdir. Bunlardan sonra da Hazariler gelir ki Herat ile Kabil arasındaki bölgede yaşamaktadırlar. Hazariler'in Afganistan'a Cengiz Han veya Timur tarafından getirildikleri düşünülür. Bu nedenle bunlara Moğollar da denilmektedir.⁴² Afganlar bunlara mağlup olmaları mümkün olmayan bir kabile gözüyle bakarlar. Bunlardan bazıları İngiliz ordularında görev almışlardır. Bazı Hazariler de döşemecilik ve kaldırımcılık ile uğraşırlar.⁴³

38 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 39-44.

39 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 38-39. Afganistan'ın bugünkü demografik yapısının fazla bir değişiklik göstermediği anlaşılmaktadır. Nitekim günümüzde ülke nüfusunun yaklaşık %42'sini Peştunlar (Afganlar) oluşturmaktadır. Bu istatistikî bilgiler, Halid Eyüp'ün verdiği bilgilerle örtüşmektedir. Bu durum bir asrı geçen süreçte Afganların mevcut statükosunu aynı şekilde koruduklarını ve ülke içinde en etkin güç olmaya devam ettiklerini göstermektedir. Muhammed Asif Yoldaş, "Afganistan'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler", *Akademik Bakış*, 13 (2007), 4.

40 Tacikler, Afganilerden sonra ülkedeki en yoğun nüfusu oluşturmaktadır. Bu rakam günümüzde ülke nüfusunun %26'lık bölümüne eşittir. Hayri Aysultan, "Afganistan'da Dil Politikaları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14/1 (2010), 49.

41 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 45-46. Peştunların kabile yapılarının aksine, Taciklerin sosyal grupları daha çok mahalli ve bölgeseldir. Taciklere hangi gruba mensup oldukları sorulduğunda, çoğu zaman yaşadıkları bölgenin veya şehrin adını vermektedirler. Çınarlı, "Afganistan'ın Etnik Yapısı", 76.

42 Hazarilerin Türk veya Türk-Moğol karışımı bir halk olduğu düşünülür. Saray, *Afganistan ve Türkler*; (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 20-21; Aysultan, "Afganistan'da Dil Politikaları", 49.

43 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 46-47. Afganistan'a gönderilen önemli İngiliz oryantalistlerden biri olan Mountstuart Elphinstone, seyahatinde Afganistan'da yaşayan etnik gruplar içerisinde Kızılbaşları da saymıştır. Bu grup toplum içinde Farsça, kendi aralarında ise Türkçe konuşurlar. Elphinstone'a göre bu durum onların esasen Türk olduğunu gösterir. Bu kabile yakın temas halinde tehlikeli olabilir. Yaşam dolu, zeki, yetenekli oldukları kadar, acımasız da olabilirler. Kızılbaşların bir kısmı ticaret, diğer kısmı da askerlik işiyle meşgul olurlar. Tekin, "XIX. Yüzyılın Başlarında Afganistan'a Giden İngiliz Oryantalistler ve Faaliyetleri", 47; Richard S. Newell,

Afganistan'da yaşayan diğer bir millet de Özbekler'dir.⁴⁴ Bunlar Türkmen sülalesine mensup olup, esasen Turanidirler. Özbekler, Hindukuş dağlarının kuzeyindeki hâkim ahalidir. Bunların gayet muntazam ve küçük bir orduları vardır. Bu ordunun genel mevcudu 10.000 kişiye ulaşır. Bahsi geçen bu ordu Belh şehrindeki Afgan valisinin idaresine tabi bulunmaktadır.⁴⁵

Catların menşeleri ve asılları ise meçhuldür. Bunlar Afganistan arazisinin her tarafına dağılmış olsalar da genellikle ülkenin batı kısmında yaşamaktadır. Catların en yoğun buldukları yer ise Süleyman Dağları zirveleridir. Afganistan'da bulunan Hinduların miktarı 300.000-400.000 arasındadır. Bunlar genellikle şehirlerde yaşarlar ve oralarda zanaat, ticaret ve sarraflıkla yaşamlarını sürdürürler. İndus'un bir kısmı ile Hindukuş'un kuzeybatı tarafları arasında ise Kâfiristan kıtası mevcuttur. Afganistan gibi dağlık bir arazisi olan bu ülkenin güneyinde Kabil, kuzeyinde Vahan arazisi bulunur. Bu kıtanın ahali Kâfiri namı ile anılmaktadır.⁴⁶

Halid Eyüp'ün verdiği bilgilerden öyle anlaşılıyor ki, Afganistan halkının büyük bir kısmı merkezi yönetimden ziyade kendi etnik grubuna bağlıdır. Ancak bu toplulukların merkezi yönetime veya Afgan liderine karşı birleşip bir güç oluşturduğu da görülmüştür. Böyle bir durum zaten şartlar dâhilinde mümkün değildir. Çünkü çoğu kabile kendi aralarında dahi bir birlik tesis edememiş, barışı sağlayamamıştır. Dolayısıyla merkezi yönetime karşı bir birlik oluşturmaları veya mevcut yapıyı değiştirmeleri olası değildir. Şurası bir gerçektir ki etnik gruplar arasındaki sorunlar siyasi meselelerden dolayı ortaya çıkmamıştır. Bu meseleler daha çok kan davası, ekonomik sorunlar, sınır ihlalleri, su, toprak ve mera kullanımı gibi problemlerden kaynaklanmıştır. Ülke içinde etnik gruplar arasında yaşanan çatışmalar yetmezmiş gibi, İngiltere ve Rusya gibi dış mihrakların kışkırtıcı faaliyetleri anlaşmazlıkları daha da körüklemiştir.

Halid Eyüp, Afganistan'daki etnik yapının nüfus oranları hakkında da ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bununla beraber bu bilgilerin tam anlamıyla gerçeği yansıttığını söyleyebilmek zordur. Nitekim benzer çalışmalar dikkate alındığında farklı istatistiki bilgilerle karşılaşılmaktadır.

The Politics of Afghanistan, (Ithaca N.Y: Cornell University Press, 1972), 18.

- 44 Günümüzde ülke nüfusunun yaklaşık %16'sını oluşturan Özbekler genellikle ülkenin kuzeyinde yaşarlar. Kuzey Afganistan'ın tamamına yakını Türk'tür. Bununla birlikte güney bölgelerinde de bazı Türk boyları bulunmaktadır. Ancak bunlar Peştun ve Taciklerle kaynaşarak milli kimliklerini kaybetmişlerdir. Özbek, Kazak, Kırgız, Kızılbaş, Uygur ve Tatar gibi Türk topluluklarının bugün 9-11 milyon arasında bir nüfusa sahip olduğu bilinmektedir. Firuz Fevzi ve Hasan Cankurt, "Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/2 (2013), 495.
- 45 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 47-48. Türkmenlerin esasen çok uzun yüzyıllardır Afganistan'da yaşadığı bilinmektedir. Gazneliler, Selçuklular ve Harzemşahlılar gibi Türk devletleri burada hâkimiyetlerini tesis edince bölgedeki Türk nüfusu da artmıştır. Ancak Moğol istilasında birçok Türkmen bu bölgeden Anadolu'ya göç etmiştir. Bu zorunlu göçler nedeniyle Afganistan'daki Türkmen nüfusu azalmıştır. Bilgehan Atsız Gökdağ, *Afganistan'da Türklük ve Hazaralar*, (Ankara: Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı Yayınları, 2008), 56.
- 46 Halid Eyüp'ün verdiği bilgiler Kafiriler'in iki kısma ayrıldığına işaret etmektedir. Bu Kafirilerden biri siyah, diğeri sarı olarak anılır. Siyah olanlar, bu lakabı ayaklarına siyah renkli keçi derisinden yapılmış bir çizme giydiklerinden dolayı almışlardır. Sarı Kafirler ise şekil ve renkleriyle Kafkas halklarını andırmaktadırlar. Renkleri sarı, gözleri mavidir. Avcılıkta çok yeteneklidirler ve tehlikelere atılmaktan asla çekinmezler. Harp zamanında çok yürekli, cesur ve yiğittirler. Fakat bunların medeniyetçe geride oldukları, aşırı derecede içki içtikleri ve pişmemiş et yedikleri bilinmektedir. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 47-50.

Ayrıca ülkedeki etnik gruplar sayılırken, bazı milletlerin farklı etnik gruplar arasına dâhil edildiği görülmektedir. Örneğin Afganların ülkedeki en büyük etnik grubu oluşturduklarını ifade eden Halid Eyüp, Turanileri de Afganların bir kolu olarak saymıştır. Afganistan'ın etnik yapısı ile ilgili yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde Halid Eyüp'ün görüşüne katılanlar olduğu gibi, Turanileri Türkmen olarak kategorize eden çalışmaların da mevcut olduğu görülmektedir. Bu durum ülkedeki nüfus oranları hakkında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak genel olarak Afganların ülke nüfusunun en büyük kısmını teşkil ettiği, Taciklerin ise nüfus açısından Afganları takip ettiği söylenebilir.

4. Afganistan Şehirleri

Halid Eyüp, Afganistan'ın önemli şehirleri hakkında bilgi vermiş, şehirlerin tarihi, iklimleri ve demografik unsurlarından etraflıca bahsetmiştir. Bununla beraber ülkedeki bütün şehirler hakkında bilgi vermediği, sadece önemli gördüğü birkaç şehri tanıttığı dikkat çekmektedir. Eserde zikredilen şehirler Kabil, Gazne, Kandahar ve Herat'tır.⁴⁷ Örneğin Lahor, Kalat, Çarikar, Multan, Şikarpur ve Peşaver gibi şehirlerden bahis yoktur. Bunun nedeni hakkında elimizde kesin bir bilgi olmamakla birlikte, yazarın bu şehirleri yeterince önemli görmediği düşünülmektedir.

Afganistan'ın başkenti olduğu için en kapsamlı bilgiler Kabil şehri hakkındadır. Halid Eyüp, "*Hinduların Kabil elde olmadıkça hiç bir devlet kendisini Hindistan'ın hâkimi saymamalıdır*" dediğini ifade etmiştir. Kabil'in Asya'nın en eski şehirlerinden olduğunu ifade eden yazar, şehrin tesis tarihini tam olarak bilmenin zor olduğunu ancak Kabil'in 6.000 sene evvel mevcut olduğuna dair rivayetler olduğunu söyler.⁴⁸ Gaznelilerin idaresinde olan Kabil, daha sonra Babür Şah tarafından ele geçirilmiş ve uzunca bir dönem Delhi Hükümeti'nin parçalarından biri olarak kalmıştır. Nadir Şah bu şehri İran'a ilhak etmiş, Ahmed Şah Dürrani ise 18. asırda şehri istila etmiştir. Ahmed Şah Dürrani'den sonra Afganistan tahtına geçen Timur Şah da 1776 senesinde Kabil'i payitaht yapmıştır. Timur Şah zamanından beri, yani takriben bir asırdan beri Afganistan'ın başkenti Kabil'dir. Timur Şah, Kandahar'da bulunan merkezi hükümeti Kabil'e nakletmiştir. Bu tercihi gerektiren birtakım sebepler vardır. Bunun en önemli sebebi, hem askeri ve hem de ticari olarak Kabil'in haiz olduğu ehemmiyettir. Ayrıca Kabil'in sahip olduğu güzel hava, etrafını çevreleyen yeşil meralar, vadiler, başkentin Kandahar'dan bu bölgeye taşınmasına neden olmuştur. Kabil'i başkent yapan Timur Şah'ın kabri de bu şehirdedir.⁴⁹

Kabil gerçekten Hindistan ve Asya arasındaki ticari ilişkiden fazlasıyla istifade etmektedir. Bölge en işlek yolların, geçitlerin ağzında bulunur ve bu yollardan çoğu doğrudan doğruya

47 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 51-80. Timur ve Babürşahlar uzun yıllar bu topraklarda hakim olduklarından bazı şehirlerde bu dönemlerde yapılan eserler göze çarpmaktadır. Özellikle Herat, Kabil, Belh, Meymana, Seripul, Kunduz ve Tahar vilayetlerinde bu etki daha fazladır. Fevzi ve Cankurt, "Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma", 495.

48 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 55-58.

49 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 52, 58-59.

şehirleri birbirine bağlayan tek yoldur. Bu sebeple Kabil, ticari eşyalarının toplanıp getirildiği en son merkez olduğu kadar, bir transit bölgesi ve ticari güzergâhtır. Kalabalık sokaklarında, insanlarla dolan pazarlarında tüccarlarının toplandıkları görülür. Afganlar için gerekli silah ve askeri mühimmat dahi Kabil şehriden tedarik edilmektedir. Kabil'e diğer ticaret merkezlerinden ham veya mamül olarak birtakım ticari ürünler de gelmektedir. Hindistan'dan buraya pamuklu ürünler, çivid, baharat ve İngiliz malları getirilmektedir. Türkistan ve özellikle de Buhara'da imal edilmekte olan yünlü, ipekli kumaşlar, telli sırmalı kâğıtlar, topraktan yemek takımları ve çeşitli ürünler buraya getirilip satılmaktadır. Bundan dolayı Kabil, Rus ticaretinin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Şarka seyahat etmemiş olanlara Kabil şehri hakkında bir fikir vermek mümkün değildir. Ancak Kahire'yi görmüş olanlar orasını Kabil'e benzetebilirler. Bununla beraber Kabil'in yabancı halka, Kahire şehri kadar sıcak bakmadığı açıktır. Yalnız Kabil'de üç dört seneden beri ecnebi nüfusun artmakta olduğu göze çarpmaktadır. Yabancı nüfusun bu şekilde yavaşça yayılacağı tahmin edilmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Kabil'in arazisi, mevkii bu vaziyette oldukça önemini her daim koruyacaktır.⁵⁰

Kabil şehri verimli bir vadinin batı yakasının sonunda kuruludur. Kabil şehrinin rakımı 1.918 metredir. Bununla beraber kendisini de daha yüksek dağlarla çevrilidir. Kabil içinde bulunan Bala Hisar isimli bir bölge vardır ki, etrafı bir duvar ile çevrilmiştir. Bu belde Emir'in sarayı, bahçeler, Melik Babür'ün mezarı, dâhili bir kale ile 1.000 kadar haneyi ve bir çarşığı içine almaktadır. Kabil'in etrafı ise eski bir sur ile çevrili olup, şehir nüfusu 5.000 hane civarındadır. Genel nüfusun ise 60.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir. Haneleri, duvarları genellikle kerpiçten inşa edilmiştir. Sokakları dardır. Hanelerin çoğu bir katlı olsa da zenginlerin evleri ikişer kattır. En güzel binalar şehrin batısındaki Kandol mahallesinde bulunmaktadır. Bu mahalle Nadir Şah'ın vefatından sonra Kabil'de yerleşmiş olan bir İran halkından teşekkül etmiştir. Bu İranlıların tümü şii olup sünnilere karşı büyük düşmanlık beslerler. Bunlar genellikle kırmızı fes giydiklerinden Kızılbaş namıyla da anılmaktadırlar. Kızılbaşlar itikatlarından dolayı diğer kabileler tarafından hor görülmektedir. Ancak Kızılbaşların Afganistan'ın siyasi idaresi üzerinde büyük bir nüfuzları vardır. İlim ve fen konusunda oldukça bilgili olduklarından askerler arasında olduğu gibi memuriyette de nüfuz sahibidirler. Bununla beraber İngilizlerin siyasi tuzaklarına alet olan bu millet, İngilizlerin Hint ordularında dahi görev yapmaktadır.⁵¹

Kabil şehri birtakım mahallelere taksim edilmiştir. Bu mahalleler de 'Muça' namıyla

50 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 53-55.

51 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 60-62. Halid Eyüp'ün Kabil hakkında verdiği bilgiler, İngiliz istihbarat servisi adına 1832-1838 yılları arasında Afganistan'da bulunan Charles Masson'un verdiği bilgilerle bire bir örtüşmektedir. Ancak Masson'un bahsi geçen şehre 60 yıl kadar önce gittiği malumdur. Bununla birlikte Masson ve Halid Eyüp'ün verdiği nüfus bilgileri aynıdır. Bu kadar uzun bir zaman diliminde nüfusun hiç değişmemesi ise ihtimal dâhilinde değildir. Eserini 1898 yılında yayımlayan Halid Eyüp, şehir nüfusunu tıpkı Masson gibi 60.000 olarak göstermiştir. Hatta bölgedeki mesken sayılarında dahi bir faklılık söz konusu değildir. Bu durum Halid Eyüp'ün bizzat Afganistan'a gitmediğine, çeşitli seyahatnameler ışığında bölgeyi tanıttığına dair düşüncemizi destekler niteliktedir. Charles Masson, *Narrative of Various Journeys in Balochistan, Afghanistan and The Panjab Vol II*, (London: Richard Bentley Publishing, 1844), 257-260; Tekin, "XIX. Yüzyılın Başlarında Afganistan'a Giden İngiliz Oryantalistler ve Faaliyetleri", 87-92.

ikinci bir parçaya daha ayrılmışlardır. Muçaların etrafı da duvarlarla çevrili olup bunlardan mahallelere ve birbirine küçük kapılar açılmıştır. Bir muharebe veya karışıklık esnasında bu kapılar derhal duvarlarla örtülür ve bu vesileyle muçalar miktarınca savunma hattı meydana getirilmiş olur. Bu tarz müdafaaya "Koçabandı" denilir. Çarşılar bu kısımlardan ayrı bulunur ve genellikle düz bir hat üzerinde bulunurlar. Bunlardan en önemlileri Şar ve Lahor çarşılarıdır.⁵²

Halid Eyüp'ün bahsettiği şehirlerden biri de Gazne şehridir. Bahsi geçen şehir Kabil'in 145 km. güneyinde olup, Afganistan'ın en müstahkem kalelerinden biridir. Bu şehir Müslümanlar tarafından mukaddes sayılmakta, hatta "İkinci Medine" namıyla anılmakta ve ziyaret edilmektedir. İngilizler 1842 tarihinde bu şehri ancak üç ay kadar süren kuşatmadan sonra alabilmişlerdir. İngilizler bu kuşatmadan sonra Gazne'ye girdiklerinde orasını yakıp yıkmış, şehri enkaz yığınına çevirmişlerdir. Öyle ki şehrin her tarafından dumanlar yükselmiş, kadim şehirden geriye pek az eser kalmıştır. Dost Muhammed sonradan İngilizler tarafından yıkılan Gazne Kalesi'ni yaptırmış, onun oğlu Şir Ali ise bir Rus mühendisinin yardımıyla kaleyi daha güçlü, daha müstahkem bir hale getirmiştir. Yeni Gazne şehrinde umumi meydanlar, büyük ve muntazam haneler mevcuttur. İngiliz işgalinden sonra Gazne yeniden ihya edilmeye çalışılmışsa da eski ihtişamlı günlerine dönememiştir. İngilizlerin tahribatından kurtarılan tarihi eserler arasında sadece iki latif minare ayakta kalabilmiştir.⁵³

Afganistan'ın en önemli ve tarihi şehirlerinden biri de Kandahar'dır. Bu şehir eski önemini yitirmekle beraber, halen Asya'nın en şöhretli şehirlerindedir. Afganistan'ın ilk başkenti olan bu şehrin Büyük İskender tarafından inşa edildiği nakledilir. Nitekim günümüzde bazı Avrupalı ilim adamları da bu rivayeti doğrulamaktadır. Bu şehir depremler nedeniyle birkaç defa yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Şu an mevcut olan belde aynı mevkiye dördüncü kez inşa edilmiştir. Şehrin şimdiki inşası ise Afganistan'ın ilk hükümdarı Ahmed Şah Dürrani tarafından yapılmıştır. Ahmed Şah'ın kabri de bu şehirde olup, bahsi geçen mezar ahali tarafından büyük bir hürmet ve saygıyla ziyaret edilmektedir.

Kandahar şehri verimli bir sahranın ortasında olup, bir sıra küçük tepeler ile çevrilmiştir. Şehir etrafında kalın bir toprak duvar vardır ve duvarın merkezinde dört büyük çarşı vardır. Şehrin farklı yerlerinden gelen birkaç nehir Kandahar'ı ufak adacıklara ayırmıştır. Bu adalar birbirlerine birer taş köprü ile bağlıdır. Haneler kırmızı tuğlalar ile inşa edilmiş, üzerleri bir kubbe ile örtülmüştür. Bunun sebebi ise bölgede kereste ve ahşabın nadir bulunmasıdır. Kandahar'ın genel manzarasına bakıldığında başlı başına bir şehir olmaktan ziyade, büyük bir şehrin bir bölümü gibi görünmektedir. Mahalleleri Kabil sokaklarına benzerlik gösterir ve sokakları araba yürüyemeyecek bir haldedir. Genel nüfusu 70.000-80.000 civarındadır.⁵⁴

Herat beldesi ise Afganistan'ın en metin, en müstahkem kalelerinden biridir. Herat'ın ehemmiyeti yalnız müstahkem bir mevkide olmasından değil, Hindistan'a hâkim olabilmek için önemli bir konumda olmasından dolayıdır. Çünkü buradaki vadiler vasıtasıyla Hindistan'ın

52 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 63.

53 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 65-68.

54 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 68-74.

iç noktalarına kadar kolayca gidilebilir. Bu beldenin önemini artıran başka bir neden de arazisinin çok verimli olmasıdır. Bu sebeple gerektiğinde Afgan askerlerine buradan erzak temin edilebilmektedir. Herat adeta Asya'nın merkez ambarı gibidir. Şehir tarihinin çok kadim zamanlara kadar uzanması da kendisine bir şeref, bir itibar kazandırmaktadır. Yunanlıların "Arya" adını verdikleri bu şehrin beş defa tahrip edildiği halde yeniden tesis edildiği rivayet edilmektedir. Moğol istilasından önce Herat her sene Asya'nın her tarafından gelen kervanların buluşma noktası olarak ün yapmıştır. O dönemlerde Herat'da 12.000 dükkân, 6.000 umumi hamam, 350 mektep, 144.000 hane mevcuttur. 13. yüzyılda bütün geçtikleri yerleri harap eden Moğollar, Herat'ı da yakıp yıkmışlardır. Bizlere ulaşan bilgilere göre o zaman Herat'da bir buçuk milyonu aşkın insan helak olmuştur. Bu felaket neticesinde bile Herat asırlarca önemini muhafaza etmiş, oldukça yakın zamanlara kadar eski ihtişamını korumayı başarmıştır.⁵⁵

Herat beldesi Harport Nehri'nin sol tarafı üzerinde kurulmuştur. Nehrin suları çeşitli kanallar vasıtasıyla şehrin iç bölgelerine kadar gelmektedir. Herat'ın beş kilometrelik bir daire dâhilinde büyük bir kalesi vardır ki bu kale yirmiden fazla top ile tahkim edilmiştir. Herat'ın genel nüfusu 50.000-60.000 civarındadır. Şehirde Afganlar, Hindular, Tatarlar, Türkmenler, Yahudiler, Tacikler ve diğer milletler bulunmaktadır. Şehrin başlıca sokaklarının üzeri kapalıdır. Şehrin en meşhur tarihi eseri "Mescid-i Canka" ismindeki harap bir camidir. Çarşıları eski tarzda, kalabalık bir haldedir. Çünkü Hindistan'ın, Çin'in, Tataristan'ın, İran'ın merkez çıkış noktası burasıdır. Sanayi ürünleri meşhurdur. Dünyanın en önde gelen halıları Herat'ta imal edilir. Şam bıçakları diye meşhur olan kamalar, hançerler de Herat'ta üretilmektedir. Herat havalisi buğdaylarının, şaraplarının lezzetiyle de ün salmıştır. Herat'da gül o kadar çok miktarda yetişir ki, şehir bazen "gülizar" namıyla da anılmaktadır.⁵⁶

5. Afganistan İle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişki ve Benzerlikler

Osmanlı Devleti ile Afganistan arasında bir kara bağlantısı olmamakla beraber, iki ülke arasında bir gönül bağıının olduğu söylenebilir. Hilafet makamını temsil eden Osmanlı Devleti'nin Afganistan için özel bir yerinin olduğu açıktır. Bu bağlamda İslamiyet, iki devleti birbirine bağlayan en önemli etkidir.⁵⁷ Osmanlı Devleti'nin Hindistan ve çevresindeki Müslümanların haklarını gözettiğinden, Afganistan'daki gelişmelerle de yakından ilgilenmiştir. İki devleti birbirine bağlayan bir diğer unsur da farklı etnik gruplardan teşekkül eden bir tebaaya sahip olmalarıdır. Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin Afganistan'a bu konuda da bir örnek teşkil etmiştir. Nitekim 1880 yılında Afganistan'da iktidarı ele geçiren Abdurrahman

55 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 75-78.

56 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 78-80.

57 Ahmed Hamdi Bey, yazmış olduğu eserde Afgan halkının Osmanlı halifesine gönülden bağlı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Osmanlı ve Afgan halkı arasındaki birliktelik bir çıkar amacı gütmemekte, İslam dini bu bağlılığı sağlamaktadır. Ahmed Hamdi Bey, Afganistan Emiri Ali Şir Han'ın hutbe ve vaazlarda halkını İslam halifesi II. Abdülhamid'e dua etmeye çağırdığını ifade etmiştir. Bu durum iki halk arasındaki bağa en güçlü delillerden biridir. Ahmed Hamdi, *Hindistan ve Sıvat ve Afganistan Seyahatnamesi*, 265, 273.

Han⁵⁸, Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışını takdir etmiştir. Abdurrahman Han Osmanlı Devleti'nin tıpkı Afganistan gibi çok uluslu bir yapıda olmasına rağmen, bu ulusları bir arada idare edebildiğini söylemiştir.⁵⁹

II. Abdülhamid döneminde Afganistan ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Abdülhamid'in Afganistan politikasında attığı ilk adım 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında olmuştur. Osmanlı Rus Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği günlerde Ahmed Hulusi Bey riyasetinde bir Osmanlı heyeti Afganistan'a gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu ziyaretten beklentisi Rusya'ya karşı Afganistan'ın desteğini alarak bir ittifak grubu oluşturmaktır. Bununla beraber Osmanlı Devleti Afganistan'dan beklediği desteği görememiştir.⁶⁰ Bu durumun farklı sebepleri mevcuttur. Ancak temel etken bölgedeki güç dengesidir. Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifine sıcak bakılmamışsa da, Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki ilişkiler karşılıklı iyi niyetle devam etmiştir.⁶¹ Abdurrahman Han'ın sancılı iktidar süreci ve sonrasında yaşananlar gelişmeler ise Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki ilişkileri sekteye uğratmıştır.⁶² Müttefikliği güçleştiren unsurlardan biri de Osmanlı Devleti ile bu yıllarda çok yakın ilişkiler kuran İngiltere'dir. Geçmişte İngiltere ile yapılan savaşlarda bu ülkeye güvenilemeyeceğini acı bir şekilde tecrübe eden Afganistan, Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifine bu gerekçeyle mesafeli yaklaşmıştır. Buna ek olarak Afganistan, Osmanlı Devleti ile yakınlaşarak Rusya'yı kızdırmaktan da çekinmiştir.⁶³

- 58 Rusya'nın Afganistan ile yaklaşması İngiltere'yi rahatsız etmiş, Osmanlı-Rus Savaşı'nı fırsat bilen İngiltere Afganistan'a müdahalede bulunmuştur. Bu durum iktidarda bulunan Şir Ali'nin ülkeyi terk etmek zorunda kalmasına ve Abdurrahman Han'ın yönetimi ele geçirmesine neden olmuştur. Yazıcı, "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri", *History Studies*, 2/1 (2010), 224-225.
- 59 Burget, "Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri", 276-277; Özcan, "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan ile İlişkiler ve İngiltere", *Afganistan Üzerine Araştırmalar* içinde, haz. Ali Ahmetbeyoğlu, (İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2022), 88-93.
- 60 Afganistan'a gönderilen heyetin başkanı Ahmed Hulusi Bey'dir. Ahmed Hulusi Bey, esasen Osmanlı heyetinin Afganistan'da çok iyi karşılandığını, Afgan yetkililerin ve halkın kendilerine layıkıyla muamele ettiklerini ifade etmiştir. Ancak ilerleyen süreçte yaşanan siyasi gelişmeler, ikili ilişkilerin iyi bir düzeye gelmesini engellemiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade Dahiliye (İ.DH.) 762/62137, 21 Zilhicce 1294 (27 Aralık 1877).
- 61 Faiz Ahmed, *Afghanistan Rising: Islamic Law and Statecraft between the Ottoman and British Empire*, (Cambridge, Harvard University Press, 2017), 61. Osmanlı Devleti, Afganistan ile toplumsal alanda da iş birliği yapmayı istemiştir. Bu başarılılirse iki halk arasında kültür birliği olacak, toplumsal entegrasyon sağlanacaktır. Nitekim Osmanlı Medeni Hukuku (Mecelle) Afganistan'da Ahmed Hulusi Bey vasıtasıyla tanıtılmıştır. Ahmed Hulusi Bey'in bu konuda ne kadar başarılı olduğu açık değildir. Ancak onun geri dönmesinden sonra Emir Abdurrahman Han'ın hukuk konusunda çalışmalar yaptığı, yargıyı ülke genelinde düzenli ve sistematik bir hale getirdiği bilinmektedir.
- 62 Abdurrahman Han'a karşı iktidar mücadelesinde başarısız olan bazı eski Afgan hanedan mensupları Osmanlı Devleti'ne sığınmış, II. Abdülhamid'in izniyle bir süre Şam ve Bağdat'ta ikamet etmişlerdir. Muhammed Tarzi ve Muhammed Eyüp Han aileleriyle birlikte önce İran'a geçmişler, oradan da özel izinle Osmanlı topraklarına girmişlerdir. Bir süre Osmanlı topraklarında kaldıktan sonra da İngiltere'nin desteğini alarak Hindistan'a hareket etmişlerdir. Bu durumun Abdurrahman Han tarafından hoş karşılanmadığı açıktır. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 459/34391, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894); BOA, Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 208/57, 16 Rebiüllevvel 1305 (2 Aralık 1887); Yazıcı, "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (2010), 101-102.
- 63 Özcan, *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*, (Ankara: İSAM Yayınları, 1997), 110-113.

Abdurrahman Han iktidara ilk geldiği dönemlerde Rusya veya İngiltere'ye kayıtsız şartsız ve tek taraflı bağlanmaktan kaçınmış, gelişmelere göre hareket etmek istemiştir. Abdurrahman Han'ın bu tutumu Batı ve Osmanlı kamuoyunu da meşgul etmiştir. Örneğin bir İngiliz gazetesi, Abdurrahman Han'ın tutum ve davranışlarına göre İngiliz politikasının geliştirilmesinin gerektiğini yazmıştır.⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin de bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalmadığı açıktır. Özellikle Rusya'nın bazı Afgan topraklarını ilhak etmesi, Osmanlı devlet adamlarının bölgedeki faaliyetlerini yakından takip etmesine yol açmıştır. Temel konu ise ortak düşman olarak görülen Rusya'nın bu bölgedeki faaliyetlerinin nasıl sonuçlanacağı meselesidir. Osmanlı Devleti'ne göre Rusya'nın amacı İngiltere'yi doğuda bir cephe açmaya zorlayarak zayıflatmak ve böylece dünya siyasetinde en etkin güç olmaktır. İngiltere'nin Afganistan politikasının temelinde ise Hindistan'daki varlığını koruma politikası yatmaktadır. Bu gelişmelerin iki büyük güç arasında bir savaşa yol açabileceğinden endişe edilmekte⁶⁵, Osmanlı Devleti'nin de bu savaştan olumsuz etkilenebileceğinden bahsedilmektedir.⁶⁶ Osmanlı Devleti bu nedenle Afganistan ile dirsek temaslarına devam etmiş, ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Abdurrahman Han ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin Şir Ali Han dönemine göre daha zayıf olduğu söylenebilir. Bununla beraber iki ülke arasındaki temaslar Osmanlı Hükümeti'nin yoğun çabalarıyla devam etmiştir. Osmanlı Devleti Abdurrahman Han'ı bir şekilde yanında tutmaya gayret etmiş, onun güvenini ve dostluğunu kazanmaya çalışmıştır.⁶⁷

Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki benzerliklerden biri de iç isyanlardır. Nitekim Abdurrahman Han'ın uğraştığı en büyük problem Afganistan'daki iç isyanlar olmuştur. Özellikle Gılcayların ve Hazaraların isyanı ülkenin enerjisini tüketme noktasına getirmiş, Afganistan'ı zayıflatmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ise Ermeni isyanları ile uğraşmaktadır. Osmanlı vatandaşı olan Ermeniler, İngiltere başta olmak üzere, Rusya ve Fransa'dan destek görüyor, Osmanlı Devleti'ni siyasi arenada zor durumda bırakıyorlardı.⁶⁸ Tıpkı Osmanlı Devleti'ndeki gibi, Afganistan'daki isyanlarda da batının müdahalesi ve kışkırtması söz konusudur. Özellikle Hazaraların isyanının toplumsal bir meseleye dönüşmesinde batı kamuoyunun göz ardı edilemeyecek bir etkisi vardır. Öyle ki bu menfi yönlendirmeler Kızılbaş, Özbek ve Taciklerin de isyana destek vermesine sebep olmuştur. Yapılan haberlere göre Emir Abdurrahman Han halka baskı yapan baskıcı bir diktatör olup, Afgan halkı dışındaki milletlere yaşam hakkı tanımayan bir liderdir.⁶⁹ Benzer tanımlama ve iddialar bu yıllarda Osmanlı sultanı II. Abdülhamid için

64 "The Settlement of Afghanistan", *The Times*, 5 Temmuz 1880, 4.

65 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 7.

66 BOA, Yıldız Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.) 1/96, 29 Zilhicce 1303 (28 Eylül 1886); BOA, Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.) 8/16, 16 Cemaziyelahir 1302 (2 Nisan 1885); BOA, Y.PRK.HR. 8/29, 7 Şevval 1302 (20 Temmuz 1885).

67 Erçin, "Batı Basını ve Osmanlı Yönetiminin Afgan Emiri Abdurrahman Han'a Bakışı (1880-1901)", *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2019), 42-44.

68 BOA, Y.A.HUS. 218/72, 18 Safer 1306 (24 Ekim 1888); BOA, Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK. PT.) 4/4, 7 Muharrem 1306 (13 Eylül 1888); Hamşioğlu, "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)", 81; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (Ankara: TTK Basımevi, 1983), 134-154.

69 "An Expert On The Uzbeks: Vambery Explains Rising Against The Afghan", *The New York Times*, 26 Eylül

de yapılmaktadır. II. Abdülhamid, Batıda çıkan yayınlarda çoğunlukla istibdatçı ve özgürlük düşmanı bir lider olarak tasvir edilmektedir.⁷⁰ Bu durum iki ülke içindeki etnik yapıların batılı ülkelerce manipüle edildiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Afganistan, Gılcay ve Hazara isyanlarını bastırarak kısmi de olsa iç huzuru tesis edebilmiştir. Emir Abdurrahman Han, bundan sonra sınır meseleleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Afganistan 1893'te İngiltere ile yapılan sınır anlaşması neticesinde bir kısım topraklarını kaybetse de halen önemli ve geniş bir coğrafyaya hakimdir.⁷¹ Çin Türkistan'ına kadar geniş alana hükmeden Afganistan, Rusya ile de 1885, 1887 ve 1895 yıllarında sınır anlaşmaları imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmalar sonucunda da 40 km²lik bir arazi Rusya'ya terk edilmiştir. Böylelikle Afganistan'ın Rusya ve İngiltere arasındaki hududu resmen çizilmiştir.⁷²

İngiltere'nin en büyük korkusu hiç kuşkusuz Hindistan'ın elden çıkmasıdır. Bu nedenle Hindistan'ın anahtarı konumunda olan Afganistan'a ayrı önem verilmiştir. Öyle ki İngiltere, Hindistan ve Afganistan'ı ayrı bölgeler olarak değil, birbirini tamamlayan zincir halkaları gibi görmüştür. Nitekim 1897 yılında Hindistan'daki Müslümanlar arasında çıkan bir isyan, New York Times'e Müslümanların dış mihraklar tarafından kışkırtıldığı şeklinde yansımıştır. Bahsi geçen haberde kullanılan ifadeler, bölge coğrafyasına verilen önemi daha net açıklamaktadır. Amerikan basınına göre büyüyen bu isyan ve protestolardan Afganistan Emiri Abdurrahman Han sorumludur. Bu ağır ithamlar teyide muhtaç bilgilerle doludur. Haberde II. Abdülhamid tarafından Hindistan'da görevlendirilen Türk ajanlarından da bahsedilmektedir. İddiaya göre bu ajanlar vasıtasıyla Müslümanlar İngiltere'ye karşı provoke edilmektedir. Suçlamalar yalnızca bunlardan ibaret değildir. Amerika, Afganistan Emiri'nin bu davayı kutsal bir vazife olarak gördüğüne inanmaktadır. Halife sıfatıyla bağlı olduğu II. Abdülhamid ile birlikte hareket etmekte ve Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gönderilen "zararlı" yayınları kopyalayarak Hindistan'da dağıtılmasına yardım etmektedir.⁷³

İngiltere basını da aynı şekilde bu isyanda Osmanlı Devleti'nin parmağının olduğunu düşünmektedir. Zaten Amerikan basınının da bu haberleri İngiltere'nin etkisi altında kalarak yaptığı açıktır. Ancak İngiltere'nin elinde herhangi bir belge mevcut değildir. Dolayısıyla İngiltere'nin Hindistan'daki Müslüman isyanında Osmanlı Devleti'nin müdahalesinin olduğu

1892, 3.

70 Edwin M. Bliss, *Turkey and The Armenian Atrocities*, (Philadelphia: Edgewood Publishing Company, 1896), 1-2, 302, 321.

71 Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981), 132-133; İngilizlerle 12 Kasım 1893 tarihinde yapılan anlaşmayla Peşaver, Kuvetta, Bacur ve Çitral İngilizlere bırakılmıştır. Afganistan 57 derece 30 dakika ile 73 derece tul-i şarkta ve 30 derece ile 38 derece 30 dakika arz-i şimalde vakidir. Memleketin şarktan garbe mesahe-i sathiyesi 690 ve şimalden cenuba 740 kilometredir ki takriben Fransa veya Almanya'ya muadildir. Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 7.

72 Osmanlı Devleti Afganistan'daki gelişmeleri Rusya ve İngiltere'deki sefirleri vasıtasıyla yakından takip etmiştir. Nitekim İstanbul'a Rusya ve İngiltere'den gönderilen raporlar Afganistan'daki sınır anlaşmaları hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir. BOA, Y.PRK.HR. 8/16; BOA, Y.A.HUS. 182/24, 22 Şaban 1302 (6 Haziran 1885); Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 8.

73 "Revenge of The Sultan: Rising in India Attributed to the Intrigue of The Turk", *The New York Times*, 15 Ağustos 1897, 5.

iddiası bir varsayımdan öteye gidememiştir. Osmanlı devlet aklı ise bu konuda sessiz kalmamıştır. Batı kamuoyunda oluşan yaygın kanaatin aksine, Osmanlı Devleti bu işle bir ilgisinin olmadığını dünya kamuoyuna deklare etmiştir. Sessiz kalmanın bir nevi suçu kabullenmek anlamına geleceğini çok iyi bilen Osmanlı Hükümeti, bölgedeki Müslüman halkın tamamen kendi tasarruflarıyla bu kalkışmaya giriştiklerini ifade etmiştir.⁷⁴

İngiltere esasen Afganistan ve Hindistan üzerindeki çekincelerinde haksız sayılmazdır. Çünkü Rusya'nın bölgedeki en büyük isteği İngiltere'nin Hindistan bağlantısını koparmaktır. Nitekim Abdurrahman Han döneminde Rusya'nın Afganistan üzerinde bazı kazanımları da olmuştur.⁷⁵ İngiltere bu yüzden Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmeyi ve mümkün mertebe çatışmadan kaçınmayı kendi çıkarı açısından uygun görmeye başlamıştır.⁷⁶ Bununla beraber İngiltere ve Rusya birbirlerine karşı samimi değildir. Bu güvensizlik Rus ve İngiliz kamuoyunu fazlasıyla meşgul etmekte, bu konuyla ilgili haberler yapılmaktadır. Osmanlı Devleti de bölgedeki bu gelişmeleri yakından takip etmekte, İngiltere ve Rusya kamuoyunda çıkan haberleri izlemektedir.⁷⁷

Afganistan müstakil bir devlet olarak siyasi hayatına devam etse de, Rusya ve İngiltere arasında güç mücadelesine sahne olmuştur. Afganistan da tıpkı Osmanlı Devleti gibi bu dönemde devrin iki büyük gücü arasında denge siyaseti uygulamaya çalışmıştır. Bununla beraber Afganistan'ın Osmanlı Devleti'ne göre bir avantajı vardır ki, o da coğrafi şartlarının nispeten zor olmasıdır. Dağların şekil ve vaziyetli, aşılması güç yollar ve tepeler, ulaşımın çok dar geçitlerden zorlukla sağlanılabilmesi gibi etkenler işgal girişimlerini engellemiştir. Bu bölge ele geçirilse bile bu durumun kalıcı olamayacağı açıktır. İngiltere ve Rusya gibi güçlü devletler bile bu nedenle küçük toprak kazanımları dışında bölgeyi tamamen ele geçirme macerasına girmek istememişlerdir.

Afganistan, İngiltere ve Rusya gibi iki büyük gücün hedefinde olmasına rağmen hayatını sürdürebilmiştir. Bunun en önemli nedeni bu devletler arasındaki rekabettir. Bununla beraber Emir Abdurrahman Han'ın akıllı ve dengeli siyasetinin de önemli olduğu açıktır.⁷⁸ Nitekim Halid Eyüp eserinde bunu açıkça dile getirmiştir.⁷⁹ Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan tarihindeki yerinin çok ayrı olduğu söylenebilir. Uzun süre iktidarda kalan Abdurrahman Han

74 BOA, Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütcerimliği (Y.PRK.TKM.) 39/75, 3 Rebiülevvel 1315 (2 Ağustos 1897); Özcan, "II. Abdülhamid Döneminde Afganistan ile İlişkiler ve İngiltere", 100.

75 Sibel Kavaklı Kundakçı ve Oğuz Hamşioğlu; "Demir Emir Abdurrahman Dönemi ve Modern Afgan Devleti'nin Doğuşu (1880-1901)", *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 2/3 (2018), 121.

76 Elçin, "Batı Basını ve Osmanlı Yönetiminin Afgan Emiri Abdurrahman Han'a Bakışı (1880-1901)", 41-42.

77 BOA, Y.A.HUS. 403/50, 15 Şevval 1317 (16 Şubat 1900); BOA, Y.A.HUS. 393/109, 18 Şevval 1316 (1 Mart 1899); BOA, Y.PRK.HR. 8/16; BOA, Y.PRK.HR. 8/29. İngiltere ve Rusya arasındaki çıkar çatışması konusunda Osmanlı Hükümeti'nin yaygın kanaati, olayların büyük bir savaşa doğru evrileceği şeklindedir. Osmanlı Hükümeti, iki ülke arasındaki ihtilafın giderek derinleştiğini ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'ne göre batı kamuoyu da Afganistan'da büyük bir savaşın patlak üzere olduğuna inanmaktadır. Olası savaşa dair batı basınında çıkan haberler bu hakikati göstermektedir.

78 Hamşioğlu, "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)", 120-121.

79 Halid Eyüp, *Tarihçe-i Afganistan*, 9.

her şeyden önce ülkedeki siyasi birliği sağlamaya çalışmıştır. Abdurrahman Han, kabilecilik anlayışından kaynaklanan sorunların ancak milli bir bilinç oluşturularak yok edebileceğini düşünmektedir.⁸⁰ Ancak Afganistan coğrafyasının farklı etnik gruplardan oluşması, bölgede merkezi otoritenin oluşmasına izin vermemiştir. Bu grupların birbirleriyle sürekli mücadele halinde olması ise durumu daha karmaşık bir hale getirmiştir. İngiltere ve Rusya gibi sömürgeci devletler bu durumdan istifade etmeye çalışmışlar, bölgedeki nüfuzlarını arttırmışlardır. Abdurrahman Han, bu gerçeği gören ve Afganistan'da siyasi birliği sağlamaya çalışan önemli bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Afganistan, tarihi çok eski yıllara kadar dayanan kadim bir coğrafyada yer almaktadır. Bölge geçiş güzergâhı üzerinde konumlanması nedeniyle tarih boyunca birçok kez istilaya uğramıştır. Afganistan, Ahmed Şah Dürrani önderliğinde 1747 yılında müstakil bir devlet olsa da ülkedeki taht kavgaları ve iktidar mücadeleleri nedeniyle hiç bir zaman huzurlu bir ülke olamamıştır. 19. yüzyıl boyunca İngiltere ve Rusya'nın Afganistan üzerindeki emelleri, zaten problemlili olan bölgeyi tamamen sorun yumağı haline getirmiştir. Afganistan'ın İngiltere ve Rusya arasındaki rekabetten oldukça etkilendiği, ülke içinde birlik ve barış ortamının sağlanamadığı görülmektedir. Bununla beraber Afganistan kendine has yapısı, zorlu coğrafyası ve denge siyasetiyle varlığını her daim korumuştur. Bir başka ifadeyle Afganistan, müstakil devlet yapısını büyük güçlere kabul ettirmeyi başarmıştır.

Osmanlı Devleti ile Afganistan arasındaki yakınlaşmanın özellikle II. Abdülhamid döneminde öne çıktığı söylenebilir. Dönemin süper gücü olarak nitelenen İngiltere başta olmak üzere, Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan gibi devletler arasında denge siyaseti izleyen Osmanlı Devleti, bu bağlamda Afganistan'a bir örnek teşkil etmiştir. Nitekim Emir Abdurahman Han da II. Abdülhamid'in izlediği siyaseti takip etmiş, özellikle İngiltere ve Rusya arasındaki rekabetten yararlanmaya çalışmıştır.

Afganistan'ın Osmanlı Devleti ile olan benzerlikleri de dikkat çekicidir. Bununla beraber İngiltere ve Rusya'nın kısırcasında kalmış görünen Afganistan'ın, Osmanlı Devleti'ne oranla daha şanslı olduğu söylenebilir. Bunun en önemli sebebi Afganistan coğrafyasının zorluğudur. Rusya ve İngiltere'nin Afganistan üzerindeki siyasi emellerinden kısmi olarak vazgeçmesi de Afganistan açısından tarihi bir şans ve bir dönüm noktası olmuştur. İki ülke yıllar süren savaşlardan sonra artık enerjilerini bu bölgede tüketmek istememişlerdir. İngiltere ve Rusya, Afganistan'ın aralarında müstakil bir tampon bölge olarak kalmasının daha avantajlı olacağını düşünmeye başlamıştır.

80 Mehmet Fazlı, *Afganistan'da Bir Jöntürk Mısır Sürgününden Afgan Reformuna*, çev. Kenan Karabulut, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007), 44; Sandy Gall, *Afghanistan, Travels with the Mujahideen*, (London: English Library Paperback Edition, 1989), 45; Kubilayhan Erman, "Afganistan'da Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler ve Sonuçları)", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), 16, Hamşioğlu, "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)", 122-123.

Yazmış olduğu eser ile Afganistan'a dair bilgi eksikliğini gidermeye çalışan Halid Eyüp, bu eseri okuyanların en azından Afganistan halkı hakkında bilgi sahibi olabileceği kanısındadır. Aynı zamanda bölgenin önemli geçitleri, boğazları, kaleleri, şehirleri hakkında da bilgi edinecekler, Afganistan'ın tarihi, kültürel ve coğrafi özelliklerini anlayabileceklerdir. Bunun dışında bölgedeki son siyasi gelişmeler hakkında da malumat sahibi olacaklardır. Anlaşılan o ki, Halid Eyüp bu eseriyle Osmanlı toplumunda henüz çok fazla bilinmeyen Afganistan'ı farklı yönleriyle tanıtmayı amaçlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı ittifak talebi Afganistan tarafından olumsuz karşılanırsa da Osmanlı Devleti bu bölgede her daim saygınlığını korumayı başarmıştır. Afganistan'daki iktidar mücadelesinde başarısız olan bazı iktidar mensuplarının Osmanlı Devleti'ne sığınmaları ise dikkat çekicidir. Afganistan'dan kaçan ve Osmanlı Devleti'ne iltica eden bu hanedan mensupları bir dönem Osmanlı topraklarında misafir edilmiştir. Büyük mücadeleler sonucu iktidarı ele geçiren Afganistan Emiri Abdurrahman Han bu durumu hoş karşılamamıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bozmak istemeyen Abdurrahman Han, Osmanlı Devleti ile asgari müşterekte iyi ilişkiler geliştirmiştir. Bunun temel nedeni Osmanlı Devleti'nin Afgan hanedan mensuplarının sığınma taleplerine siyasi çıkar amacı gütmeyen, iyi niyetle sahip çıkmasıdır. Abdurrahman Han da bunun bilincinde olduğu için Osmanlı Devleti'ne karşı herhangi bir olumsuz teşebbüste bulunmamıştır. İlişkilerin bozulmamasında II. Abdülhamid'e Halife sıfatıyla duyulan saygı da önemli bir etken olmuştur.

Sonuç olarak Afganistan sahip olduğu coğrafya sayesinde, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiştir. Halid Eyüp yazmış olduğu eserde bu hakikati dile getirmiş, bu bölgeyle ilgili Osmanlı kamuoyunda önemli haberler ve yazılar çıktığını ifade etmiştir. Bu yazılar genellikle olumlu nitelikte olup, Afgan ve Osmanlı toplum yapısı ve iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerle ilgilidir. Bahsedilen yazara göre bu haberler nicelik olarak yeterli olsa da, nitelik olarak yeterli değildir. Afganistan ile ilişkilerin daha çok geliştirilmesi ve bu bölgeye daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. İngiltere ve Rusya gibi devrin iki süper gücünün Afganistan üzerindeki nüfuz mücadelesi bile, başlı başına bölgenin ne kadar önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Halid Eyüp'ün kaleme aldığı "Tarihçe-i Afganistan" isimli çalışma da dahil olmak üzere, Osmanlı Devleti'nde Afganistan ile ilgili çalışmalar daha çok tercüme veya Afganistan üzerine yazılmış farklı eserlerin yorumlanması şeklindedir. Osmanlı basınına yansıyan haberlerin genellikle batı basınında çıkan gazetelerden alındığı anlaşılmaktadır. Bu durum olayların bazen İngiliz, bazen Rus, bazen Amerikan kamuoyunun bakış açısına göre ele alınmasına neden olmuştur. Bununla beraber Osmanlı toplumunda genel bir Afgan taraftarlığının olduğu, Afganistan ile ilgili çıkan yazıların olumlu içerikte olduğu söylenebilir. Şüphesiz bunun en önemli nedeni Afganistan'ın Sünni Müslüman yapısı ve barındırdığı yoğun Türk nüfustur. Nitekim Halid Eyüp, bahsi geçen eserinde Afganistan'daki Türklere de dikkat çekmiştir. Türk halkından Türkmen veya Turani olarak bahseden Halid Eyüp, Turani halkın ülkede önemli bir nüfusa sahip olduğunu ve bunların özellikle ülkenin kuzeyinde etkili olduklarını ifade etmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- "Afganistan". *Sırat-ı Müstakim*. 83 (25 Rebiülevvel 1328/6 Nisan 1910).
- "Afganistan". *Sırat-ı Müstakim*. 85 (11 Rebiülahir 1328/21 Nisan 1910).
- "Afganistan, Afganistan'da Bir Matbaa". *Sebilürreşad*. 11/275 (19 Muharrem 1332/18 Aralık 1913).
- "Afganistan, Kandahar'da İğtişaş". *Sebilürreşad*. 11/276 (26 Muharrem 1332/25 Aralık 1913).
- "Afganistan, Medrese-i Şahanede Darülmualimin Tesisi". *Sebilürreşad*. 12/295 (11 Cemaziyelahir 1332/7 Mayıs 1914).
- "Afganistan Hakimi Abdurrahman Han". *Servet-i Fünun*. 257 (1 Şubat 1311/13 Şubat 1896).
- "Afganistan Emiri Abdurrahman Hazretleri". *Servet-i Fünun*. 353 (4 Kanunievvel 1313/16 Aralık 1897).
- Ahmed, Faiz. *Afghanistan Rising: Islamic Law and Statecraft between the Ottoman and British Empire*. Cambridge, Harvard University Press, 2017.
- Ahmed Hamdi. *Hindistan ve Sıvat ve Afganistan Seyahatnamesi*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300/1882.
- "An Expert On The Uzbeks: Vambery Explains Rising Against The Afghan". *The New York Times*. 26 Eylül 1892.
- Aysultan, Hayri. "Afganistan'da Dil Politikaları". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2010): 47-58.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 459/34391, 17 Safer 1312 (20 Ağustos 1894).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). İrade Dahiliye (İ.DH.) 762/62137, 21 Zilhicce 1294 (27 Aralık 1877).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Kamil Paşa Evrakı (Y.EE.KP.) 1/96, 29 Zilhicce 1303 (28 Eylül 1886).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.) 8/16, 16 Cemaziyelahir 1302 (2 Nisan 1885).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.PRK.HR. 8/29, 7 Şevval 1302 (20 Temmuz 1885).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS.) 208/57, 16 Rebiüllevvel 1305 (2 Aralık 1887).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.A.HUS. 218/72, 18 Safer 1306 (24 Ekim 1888).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.A.HUS. 182/24, 22 Şaban 1302 (6 Haziran 1885).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.A.HUS. 403/50, 15 Şevval 1317 (16 Şubat 1900).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Y.A.HUS. 393/109, 18 Şevval 1316 (1 Mart 1899).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Posta Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT.) 4/4, 7 Muharrem 1306 (13 Eylül 1888).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM.) 39/75, 3 Rebiülevvel 1315 (2 Ağustos 1897).
- Bliss, Edwin M. *Turkey and The Armenian Atrocities*. Philadelphia: Edgewood Publishing Company, 1896.

- Burget, Fazıl Ahmad. “Yakınçağda Afganistan ve Osmanlı Devleti İle İlişkileri”. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, 2017.
- Çeçen, Anıl. “Afganistan’ın Öne Çıkışı”. *Avrasya Dosyası* 4/4 (1999): 108-122.
- Çınarlı, Özgür. “Afganistan’ın Etnik Yapısı”. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi* 4/1 (2012): 73-84.
- Erçin, Abdülkadir. “Batı Basını ve Osmanlı Yönetiminin Afgan Emiri Abdurrahman Han’a Bakışı (1880-1901)”. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2019): 33-50.
- Erçin, Abdülkadir. “İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası ve Kumpanyanın Ticari Faaliyetleri (1600-1858)”. *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi* 4/2 (2017): 111-133.
- Erman, Kubilayhan. “Afganistan’da Sovyet Nüfuzu ve İşgali (Etkiler ve Sonuçları)”. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 2013.
- Fevzi, Firuz ve Cankurt, Hasan. “Afganistan’da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (2013): 493-503.
- Gall, Sandy. *Afghanistan, Travels with the Mujahideen*. London: English Library Paperback Edition, 1989.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız. *Afganistan’da Türklük ve Hazaralar*. Ankara: Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı Yayınları, 2008.
- Gürtin, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: TTK Basımevi, 1983.
- Hamşioğlu, Oğuz. “Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)”. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2006.
- Kalaycıoğulları, İnan. “Yenişehirizade Halit Eyüp ve İslam ve Fünun Adlı Eseri”. *Dört Öğe* 1/1 (2012): 93-139.
- Kavaklı Kundakçı, Sibel ve Hamşioğlu Oğuz. “Demir Emir Abdurrahman Dönemi ve Modern Afgan Devleti’nin Doğuşu (1880-1901)”. *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)* 2/3 (2018): 119-143.
- Kaye, John William. *History of The War in Afghanistan*. London: Publishers to The India Office, 1874.
- Koç, Hasan. “Osmanlı’nın Son Döneminde Kamuoyunun Afganistan Hakkındaki Bilgi Kaynaklarının Tahlili”. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, 2007.
- Kurusinski, J. T. *Tarih-i Afgan*. Çev. İbrahim Müteferrika. Dersaadet: Ceridehane Matbaası, 1277/1860.
- Külünk, Furkan. “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiltere’nin Afganistan Politikası”. Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2020.
- Malecka, Anna. “How Turks and Persians Drank Coffee: A Little Known Document of Social History by Father J. T. Kurusinski”. *Turkish Historical Review* 6/2 (2015): 175-193.
- Masson, Charles. *Narrative of Varius Journeys in Balochistan, Afghanistan and The Panjab Vol II*. London: Richard Bentley Publishing, 1844.
- Mehmed Fazlı. *Afganistan Seferi*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1325/1909.
- Mehmed Fazlı. *Afganistan’a Seyahat*. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu. İstanbul: Selis Yayınları, 2008.
- Mehmet Fazlı. *Afganistan’da Bir Jöntürk Mısır Sürgününden Afgan Reformuna*. Çev. Kenan Karabulut. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Newell, Richard S. *The Politics of Afghanistan*. Ithaca N.Y: Cornell University Press, 1972.
- Oğuz, Esedullah. *Hedef Ülke Afganistan*. İstanbul: Doğan Kitap, 2001.
- Özcan, Azmi. “II. Abdülhamid Döneminde Afganistan ile İlişkiler ve İngiltere”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*. Haz. Ali Ahmetbeyoğlu, içinde 83-102. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı, 2022.
- Özcan, Azmi. *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1924)*. Ankara:

İSAM Yayınları, 1997.

Özcan, Azmi. "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *DİA*. XXII: 294-295. İstanbul: TDV, 2000.

"Revenge of The Sultan: Rising in India Attributed to the Intrigue of The Turk". *The New York Times*. 15 Ağustos 1897.

Saray, Mehmet. "Ahmed Şah Dürrani", *DİA*. II: 133-134. İstanbul: TDV, 1989.

Saray, Mehmet. *Afganistan ve Türkler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.

Saray, Mehmet. *Dünden Bugüne Afganistan* İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.

Selim, Yavuz. *Afganistan ve Dostum*. Ankara: Hiler Yayınları, 2004.

Sivrioğlu, Töre ve Türkoğlu, Ahmed Jawid. *Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2007.

Şahsi, Resül. "Afganistan". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/6 (2022): 131-148.

Şeyhanlıoğlu, Hüseyin. "18. Yüzyıldan Günümüze Kadar Afganistan'ın Jeostratejik Önemi". *Avrasya Etüdüleri* 34/2008: 61-82.

Tekin, Abdullah Sami. "XIX. Yüzyılın Başlarında Afganistan'a Giden İngiliz Oryantalistler ve Faaliyetleri". Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi, 2019.

"The Settlement of Afghanistan". *The Times*. 5 Temmuz 1880.

Yazıcı, Orhan. "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri". *History Studies* 2/1 (2010): 219-237.

Yazıcı, Orhan. "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2010): 95-118.

Yazıcı, Orhan. *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*. Malatya: Mengüceli Yayınları, 2011.

Yenişehirizade, Halid Eyüp. *Tarihçe-i Afganistan*. İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316/1898.

Yoldaş, Muhammed Asıf. "Afganistan'ın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Yapısı İle İlgili Olarak Türk Yatırımcı Firmaları İçin Bazı Tespitler". *Akademik Bakış* 13 (2007): 1-11.